

ANTONINA TELICKA-BONECKA
JAROSŁAW BONECKI



WILEŃSZCZYŻNA W WALCE



MATERIAŁY DYDAKTYCZNE

ANTONINA TELICKA-BONECKA, JAROSŁAW BONECKI

WILEŃSZCZYŻNA W WALCE

MATERIAŁY DYDAKTYCZNE

WARSZAWA - WILNO 2021



Antonina Telicka-Bonecka – jest wieloletnim doradcą metodycznym nauczycieli historii i społeczeństwa w województwie lubelskim i mieście Lublin, wychowawcą młodzieży. Od 2000 roku pełni funkcję eksperta w komisjach egzaminacyjnych i kwalifikacyjnych. Jest autorem wielu publikacji metodycznych, programów nauczania, przewodników, materiałów źródłowych, testów i podręczników do historii i wiedzy o społeczeństwie.



Jarosław Bonecki – nauczyciel historii i wiedzy o społeczeństwie w V LO w Lublinie. Od wielu lat pełni funkcję przewodniczącego zespołu sprawdzającego egzamin maturalny z historii. Jest współautorem wielu publikacji i materiałów dydaktycznych dla wydawnictwa Operon. Współpracuje z uczelniami i instytucjami: UMCS, KUL, NBP, Archiwum Państwowym w Lublinie, Muzeum na Zamku, Polskim Towarzystwem Historycznym.

Antonina Telicka-Bonecka i Jarosław Bonecki, „Wileńszczyzna w walce. Materiały dydaktyczne”, Warszawa – Przemysł 2021

Copyright © Antonina Telicka-Bonecka i Jarosław Bonecki & Fundacja „Towarzystwo Projektów Edukacyjnych”

Wydawca: Towarzystwo Projektów Edukacyjnych

Projekt graficzny i łamanie: Przemysław Banasiewicz

Ilustracje zostały udostępnione przez Narodowe Archiwum Cyfrowe oraz przez autorów

Publikacja jest częścią projektu edukacyjnego realizowanego przez Towarzystwo Projektów Edukacyjnych w partnerstwie z Macierzą Szkolną w Wilnie.

Projekt finansowany ze środków Kancelarii Prezesa Rady Ministrów w ramach zadania publicznego dotyczącego pomocy Polonii i Polakom za granicą.

Publikacja wyraża jedynie poglądy autora i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Kancelarii Prezesa Rady Ministrów.

ISBN 978-83-66376-56-4

TEMAT: PIĘĆ OKUPACJI WILEŃSZCZYZNY

Przedmiot: **Historia**

Czas przeznaczony na realizację zagadnienia: 90 minut, dwie godziny lekcyjne.

Cele kształcenia – wymagania ogólne

Uczeń:

- dostrzega ciągłość procesów historycznych,
- wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe analizowanych wydarzeń,
- rozpoznaje rodzaje źródeł,
- wyszukuje, integruje i analizuje informacje z różnych źródeł,
- przedstawia argumenty uzasadniające własne stanowisko.

Cel ogólny lekcji:

Przedstawienie przyczyn, przebiegu i następstw pięciu okupacji Wileńszczyzny w latach 1939–1944.

Cele operacyjne nauczania i cele wychowania:

na poziomie wiadomości uczeń:

- wyjaśnia znaczenie terminów: Pakt Ribbentrop–Mołotow, Armia Czerwona, NKWD, Republika Litewska, „obcokrajowiec”, Związek Walki Zbrojnej, deportacja, Komisariat Rzeszy Ostland, Armia Krajowa, Saugumo Policija, depolonizacja Wileńszczyzny, zbrodnia w Ponarach, operacja „Ostra Brama”
- wymienia wydarzenia związane z datami:
23 sierpnia 1939 – Pakt Ribbentrop - Mołotow,
1 września 1939 – agresja III Rzeszy na Polskę,
17 września 1939 – agresja ZSRS na Polskę,
28 września 1939 – zawarcie układu „O granicach i przyjaźni” pomiędzy ZSRS i III Rzeszą
22 czerwca 1941 – rozpoczęcie operacji „Barbarossa”, uderzenie państw Osi na Związek Sowiecki
7 lipca 1944 – rozpoczęcie operacji „Ostra Brama”
- zna następujące postaci i ich działalność: gen. bryg. Michał Tokarzewski-Karaszewicz, ppłk Nikodem Sulik, ks. Kazimierz Kucharski, ppłk Aleksander Krzyżanowski „Wilk”, Zygmunt Fedorowicz, por. Antoni Burzyński „Kmicic”, por. Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko”, ppłk dypl. Julian Kulikowski „Ryngraf”, mjr dypl. Stanisław Heilman „Wileńczyk”,
- podaje założenia polityki wybranych mocarstw wobec Wileńszczyzny.

na poziomie umiejętności uczeń:

- określa przyczyny przynależności państwowej Wileńszczyzny w latach 1939–1944
- wskazuje na mapie: Niemen, Grodno, Wilno
- przedstawia polityczne i militarne założenia operacji „Ostra Brama”

- prezentuje główne etapy okupacji Wilna i Wileńszczyzny w latach 1939–1944
- opisuje przykłady bohaterstwa polskich żołnierzy walczących na Wileńszczyźnie
- uzasadnia przyczyny przemian politycznych i militarnych po zajęciu Wilna w ramach operacji „Ostra Brama” w lipcu 1944 roku.

Cele wychowania:

- kształtowanie postawy patriotycznej i moralnej.

Typ lekcji:

Lekcja wprowadzająca nowy materiał z wykorzystaniem dotychczasowej wiedzy.

Metody nauczania:

Praca pod kierunkiem z wykorzystaniem mapy, źródeł historycznych, filmu i tablicy interaktywnej, burza mózgów, dyskusja, odwrócona lekcja.

Zasady nauczania:

- zasada pogłębłości, łączenia teorii z praktyką, świadomego i aktywnego uczestnictwa.

Środki dydaktyczne:

- Teksty źródłowe, komputer z dostępem do internetu, rzutnik multimedialny
- Film pt. „Pięć okupacji”
- Prezentacja multimedialna opracowana przez autorów
- Multimedialny ćwiczeniowy atlas historyczny Wydawnictwo Meridian
- Wiktor Cygan, „Pięć okupacji Wileńszczyzny”, 2021
- Adam Dziurok, Marek Gołzowski, Łukasz Kamiński, Filip Musiał, „Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918-1989”, IPN, Warszawa 2014. s. 180–182
- Roman Wróbel, „Okupacja niemiecka Wileńszczyzny 1941–1944. Szkic historyczny dla szkół”, Warszawa 2013
- Roman Wróbel, „Depolonizacja Wileńszczyzny. Trzecia okupacja sowiecka 1944–1947. Szkic historyczny dla szkół”, Warszawa 2012
- Roman Wróbel, „Depolonizacja Wileńszczyzny. Trzecia okupacja sowiecka 1944–1947. Materiały dydaktyczne do lekcji historii dla szkół ponadpodstawowych”, Warszawa 2012

Forma pracy:

Indywidualna, grupowa i zespołowa.

Tok lekcji:

1. Czynności organizacyjne. Podanie tematu i uświadomienie celów lekcji.
2. Rekapitulacja wtórna. Przypomnienie informacji dotyczących agresji III Rzeszy i ZSRS na Polskę.
3. Wprowadzenie nauczyciela, w którym prowadzący przypomina, że uczniowie mieli przed lekcją w ramach pracy domowej obejrzeć film pt. „Pięć okupacji” – odwrócona lekcja.

4. Wyjaśnienie nowych pojęć.

5. Lekcja właściwa:

1. Przedstawienie genezy przemian politycznych na Wileńszczyźnie w latach 1939–1944
2. Uczniowie losują przydział do 5 grup 5–7-osobowych w ramach oceniania kształtującego.
3. Nauczyciel przydziela poszczególnym grupom zadania:

Grupa 1

Jesteście historykami, którzy opracowują wydarzenia z pierwszej okupacji sowieckiej Wileńszczyzny (wrzesień–październik 1939 r.) i jej politycznych konsekwencji. Przedstawcie dzieje tych wydarzeń w formie kalendarium wydarzeń oraz dokonajcie analizy zamieszczonych źródeł. Materiały dydaktyczne: Wiktor Cygan, „Pięć okupacji Wileńszczyzny”, 2021 r.; Tekst źródłowy nr 1 i 2 i źródło kartograficzne nr 1, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 2

Jesteście nauczycielami pracującymi na Wileńszczyźnie w okresie drugiej okupacji tych terenów w latach 1939–1940. Przedstawcie swoje losy w formie krótkich relacji ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami. Materiały dydaktyczne: Wiktor Cygan, „Pięć okupacji Wileńszczyzny”, 2021; Tekst źródłowy nr 3 i źródła ikonograficzne nr 1–2, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 3

Jesteście mieszkańcami Wileńszczyzny żyjącymi w czasie drugiej okupacji sowieckiej w latach 1940–1941. Przedstawcie swoje dzieje w formie krótkich relacji ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami. Materiały dydaktyczne: Wiktor Cygan, „Pięć okupacji Wileńszczyzny”, 2021; Teksty źródłowe nr 4–5 i źródło ikonograficzne nr 3, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 4

Jesteście żołnierzami Armii Krajowej, którzy walczyli na Wileńszczyźnie pod okupacją niemiecką do 1944 roku. Przedstawcie dzieje swoich działań w formie krótkich relacji ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami. Materiały dydaktyczne: Wiktor Cygan, „Pięć okupacji Wileńszczyzny”, 2021 r.; Tekst źródłowy nr 6, źródło ikonograficzne nr 4 i źródło kartograficzne nr 2, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 5

Jesteście Polakami mieszkającymi na Wileńszczyźnie w latach 1944–1947 w czasie trwającej tam trzeciej okupacji sowieckiej. Przedstawcie dzieje swoich losów w formie krótkich relacji ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Wiktor Cygan, „Pięć okupacji Wileńszczyzny”, 2021;
Teksty źródłowe nr 7–10, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

6. Członkowie poszczególnych grup szukają informacji do swojego zadania, wykorzystując podane źródła oraz interaktywne zasoby wybranych archiwów i muzeów kryjących wiedzę na temat przemian politycznych na Wileńszczyźnie w latach 1939–1944.
7. Liderzy wszystkich pięciu grup prezentują przygotowane prace na przydzielone zadanie. Korzystając z możliwości rzutnika / tablicy interaktywnej, dokonują analizy:
 - interaktywnej mapy z własnymi dopiskami,
 - kierunków walk,
 - prezentacji filmów, tekstów źródłowych itp.
8. Podsumowanie i ocena pracy wszystkich grup na lekcji przez nauczyciela.
9. Rekapitulacja pierwotna. Refleksje dotyczące pracy w grupach.
10. Podanie pracy domowej dla wszystkich. Proszę wybrać jeden z podanych tematów.
Temat pracy domowej do wyboru:
 1. Korzystając z różnych relacji o życiu codziennym w Wilnie lub Wileńszczyźnie w latach 1939–1944 napisz list lub przygotuj jednostronicowy komiks na ten temat.
 2. W oparciu o zaprezentowane źródła i własną wiedzę napisz wspomnienia uczestnika, świadka historii z okresu wybranej okupacji Wileńszczyzny z lat 1939–1944.
11. Podanie pracy domowej dla chętnych.
Dokonaj analizy zamieszczonego fragmentu plakatu z 1939 roku i odpowiedz na pytania.



Sowiecki plakat propagandowy – żołnierz Armii Czerwonej zabija Białego Orła

1. Do jakiego wydarzenia historycznego nawiązuje ww. plakat? Uzasadnij odpowiedź.
2. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do elementów graficznych plakatu

.....
.....
.....

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 1, grupa 1

Niemiecko-radziecki układ o granicy i przyjaźni zawarty w Moskwie 28 września 1939 roku.

„Rząd Rzeszy Niemieckiej i rząd ZSRR uznają, po upadku dotychczasowego państwa polskiego, za wyłącznie swoje zadanie przywrócić na tym terenie pokój i porządku oraz zapewnienie żyjącym tam narodom spokojnej egzystencji, zgodnej z ich narodowymi odrębnościami”

Poufny protokół niemiecko-radziecki

„Rząd ZSRR nie będzie stwarzał żadnych przeszkód obywatelom Rzeszy i innym osobom pochodzenia niemieckiego, osiadłym na terenach jego strefy interesów, w przesiedlaniu się do Niemiec lub na tereny niemieckich stref interesów, o ile tylko wyrażą one takie życzenie. Rząd zgadza się, aby przesiedlenia takie były przeprowadzane przez pełnomocników rządu Rzeszy w porozumieniu z odpowiednimi władzami lokalnymi oraz aby zagwarantowane zostały wszelkie prawa majątkowe przesiedleńców. Analogiczne zobowiązanie bierze na siebie rząd Rzeszy Niemieckiej w odniesieniu do osób pochodzenia ukraińskiego czy białoruskiego osiadłych na terenach jego stref interesów”

Tajny niemiecko-radziecki protokół dodatkowy

(...) Podpisany 23 sierpnia 1939 r. tajny protokół dodatkowy zostaje zmieniony w punkcie 1, w taki sposób, że terytorium państwa litewskiego wchodzi do strefy interesów ZSRR, natomiast z drugiej strony województwo lubelskie i część województwa warszawskiego dostają się w strefę interesów Niemiec. (...) Gdy tylko rząd ZSRR podejmie na terytorium litewskim środki specjalne dla zabezpieczenia swoich interesów, obecną granicę niemiecko-litewską poprawia się w ten sposób, aby miała ona naturalny i prosty przebieg, a terytorium litewskie, położone na południowy zachód od linii wyznaczonej na załączonej mapie przypadło Niemcom. (...)



Materiały dydaktyczne: Źródło kartograficzne nr 1. Mapa ostatecznego podziału Polski pomiędzy III Rzeszę a ZSRR z 28 września 1939 roku z wytyczoną granicą. Podpisy za zgodność: Stalin, Ribbentrop; data

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 2, grupa 1

W: „Wilno w odmětach drugiej wojny światowej – wywiad z prof. Władysławem Zajewskim”. Publicystyka, wywiady: Piotr Kołodziej, 18 marca 2012, s. 1–2

W Pańskiej autobiograficznej poezji widać ewidentnie Pańskie przerażenie, a zarazem oburzenie na charakter tej wojny. Jak i kiedy się ono zrodziło?

– Oba systemy dyktatorskie, nazistowski i komunistyczny, wychowały, czy raczej wytrenowały, szczególny gatunek egzekutorów, budzących przerażenie. Mówię o Gestapo i NKWD.

O porywaniu ludzi w nocy do zsyłki słyszeliśmy, te nieszczęścia spadały na rodziny notabli, administrację, intelektualną elitę miasta. Nie mogę w tym miejscu omawiać aż pięciu rodzajów okupacji Wilna, być może dla niektórych legalnej władzy, jaka spadła na moje miasto po 17 września 1939.

Naturalnie, że odróżniam życzliwie jakość pierwszych rządów formalnie niepodległej, lecz już mocno skrępowanej Litwy od rządów sowieckich czy okupacji niemieckiej. Lecz generalnie z upływem miesięcy czułem się chyba jak obywatele wolnych miast włoskich, gdy pod ich bramami, także i bramami Rzymu, tłukły się w XVI wieku wojska hiszpańskie cesarza Karola V z wojskami francuskimi Franciszka I, a przy okazji rabowały mieszkańców tych miast ze wszystkiego, co się udało w tym momencie zrabować.



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 1. Litewski żołnierz na tle panoramy Wilna. Jesień 1939 roku Foto: Archiwum, grupa 2

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 3, grupa 2

W: Wilno w odmětach drugiej wojny światowej – wywiad z prof. Władysławem Zajewskim. Publicystyka, wywiady: Piotr Kołodziej, 18 marca 2012 r, s. 2

(...) Jak układało się życie codzienne w nowej sytuacji, w nowych realiach miasta?

– Najważniejsze by przetrwać w obliczu ciężkiej nadciągającej zimy 1939/1940, było zdobycie opału i oczywiście żywności. Runęły pieniądze polskie, zadano nam ciężki cios. Oszczędności z tytułu renty inwalidy wojennego po ojcu moim leżały w banku. Mama otrzymała chyba minimalny odpowiednik w litach, co pozwoliło przetrwać pierwszych kilka miesięcy.

Co do opału, to ludność spontanicznie rozebrała belkowy płot kolejowy, który ograniczał ulicę Śniegową od kolei. Pomagałem mamie i oboje znosiliśmy do składzika tyle, ile zdołaliśmy unieść. To sta-

nowiło fundament naszego ocalenia od zamarznięcia tej feralnej zimy. Co do żywności, to sklepy zaopatrzone były przez Litwinów całkiem dobrze. Rolnictwo litewskie stało na wysokim poziomie. Problemem był niedostatek pieniędzy litewskich. Spory ludności polskiej (przypominam, że przed wybuchem wojny 1939 na 198 tys. ludności było 69% Polaków, ok. 29% Żydów, 0,7% Litwinów, 0,8% Białorusinów) dotyczyły szkolnictwa, bo nagle wprowadzono zajęcia w języku litewskim, który jak podaje pani prof. Stanisława Lewandowska (w swej monografii „Życie codzienne Wilna w II wojnie światowej”), był przed wojną w Wilnie mniej znany i używany niż język francuski czy niemiecki! Potwierdzam, bo ani jeden z moich kolegów na Nowym Świecie nie znał języka litewskiego i dopiero w czasie wojny nieoczekiwanie w szkole na lekcjach usłyszeliśmy nieznaną nam mowę! Nagle!

Reakcją było opuszczenie szkoły. Ale nie stało się to od razu. Drugą płaszczyzną sporów było prowadzenie liturgii w katedrze wileńskiej w języku polskim, co aprobował arcybiskup Romuald Jałbrzykowski. Można się zgodzić z panią profesorem Lewandowską, że okres litewskiego władania miastem był najłagodniejszy w stosunku do okupacji sowieckiej i niemieckiej.(...)



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 2. Panorama Wilna nad rzeką Wilii 1939–1940, fot. nac.gov.pl, grupa 2

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 4, grupa 3

W: Aleksander Achmatowicz, „Wilno w latach wojny i okupacji w pamięci i według badań źródłowych”. s. 114–115

W związku z książką Stanisławy Lewandowskiej, „Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej”, Warszawa 1997, s. 368, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN

„Kwartalnik Historyczny”, Rocznik CV, 1998, 2

(...) Zarządzenie rozpoczyna się od słów: „Operacja będzie przeprowadzona w całej Litwie w nocy z 11 na 12 lipca 1940 r.” „W całej Litwie”, a więc również w Wilnie i Kraju Wileńskim. Snieczius polecił dokonać uaktualnienia do 10 lipca posiadanej przez saugumą ewidencji, zarówno danych personalnych, jak i adresów. Litewskich osobistości politycznych w owym momencie w Wilnie prawie nie było, gdyż – chociaż traktowano to miasto jako stolicę państwa – nie kwapiono się z przeprowadzką do niej. Nie trudno więc wyobrazić sobie, że w Wilnie sauguma na żer NKWD wystawiła polskie osobistości. („Plan” Sniecziusa w reprodukcji facsimile i jego angielski przekład w: „Lithuanian Bulletin” 1945, 7–8, July – August, s. 10 i 11, dalej: LB). To przedsięwzięcie represyjne było uwarunkowane faktem, że w dniu 14 lipca miały odbyć się wybory do sławetnego Sejmu Ludowego (odpowiednik Ludowych Zgromadzeń we Lwowie i Białymstoku z października 1939 r.). Nie chodziło więc bynajmniej o aresztowanie „pojedynczych osób”, lecz o sterroryzowanie już na wstępie nowej okupacji ludności Wilna i regionu, i nie tylko na dzień wyborów; tak samo w wypadku Litwy jako całości, gdzie te same nocy NKWD aresztowało ponad 2000 osób. Zapewne NKWD utwierdziło się wówczas w przekonaniu, że zamierzony cel osiągnięto. Jednak wątpliwe, by owe wybory mogły stać się wówczas dla Polaków na Wileńszczyźnie pretekstem do jakiejś demonstracji. A po takim „willkommen”, czyli „należyтым potraktowaniu na powitanie” wilnian, NKWD dysponujące już ludźmi i kancelarią saugумы mogło w spokoju ducha przystąpić do operacyjnego rozpracowania polskiej konspiracji. Podobnie jak Tomaszewski, Lewandowska powołuje się na LB, wszakże oboje przeoczyli w nim zarządzenie Sniecziusa. Masowe represje, we właściwym znaczeniu słowa, nastąpiły dopiero w niecały rok potem w postaci deportacji w głąb ZSRR w połowie czerwca 1941 roku. Lewandowska przytacza bardzo wiele danych o deportowanych, w tym uzyskane na zasadzie rejestracji ex post, bowiem za okupacji niemieckiej, przez Litewski Czerwony Krzyż. Rejestracja była zaledwie rozpoczęta, toteż przytoczone liczby dotyczące struktury deportowanych według różnych kryteriów są tylko próbka i to bynajmniej nie reprezentatywną; obejmuje ona zbyt małą część ofiar, np. w wypadku zsumowanych dziennych kontyngentów zabranych z mieszkań tylko 4105 osób, natomiast w wypadku kilku innych kategorii (wiek, płeć, zawód itd.) po 6602. Liczby te mają się nijak do informacji, że „tylko w dniach od 14 do 19 czerwca 1941 roku wysłano z Nowej Wilejki na wschód łącznie 55 pociągów z 48 511 deportowanymi” (s. 55, według edycji Lietuvos Archyvas, fiolševismo mėlai 1940–1941, t. 2, bez podania miejsca i daty wydania – ustaliłem, że w Kownie 1942). Listę „55 transportów” z deportowanymi zamieścił także LB (1947, 7–8, reprodukcja facsimile s. 26, 28, 30, przekład ang. 27, 29, 31).(...)

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 5, grupa 3

W: „Wilno w odmetach drugiej wojny światowej – wywiad z prof. Władysławem Zajewskim”. Publicystyka, wywiady: Piotr Kołodziej, 18 marca 2012, s. 3

Czy druga okupacja sowiecka od 15 czerwca 1940 do 23 czerwca 1941 zmieniła życie Pana rodziny? Jak wyglądało życie całej dzielnicy?

- Stalin dekretem narzucił wszystkim mieszkańcom obywatelstwo radzieckie. Upaństwowiono fabryki, wszelkie instytucje i całe szkolnictwo. Ludzi usuwano z lepszych mieszkań, szykowano je dla administracji sowieckiej. Dokonywały się masowe aresztowania i wywózki, co wyjątkowo nasiliły się wiosną 1940 r. Pamiętnikarze i historycy obliczają, że wywieziono około 25 tys. ludzi. Niektóre pociągi z aresztantami przepadły bez śladu. Wywieziono także ponad 600 Żydów „obcych klasowo”, czyli tych, którzy mieli firmy lub przedsiębiorstwa w Wilnie. Pogorszyło się błyskawicznie życie codzienne. Sklepy świeciły pustkami. Nigdy osobiście nie widziałem żadnej bramy triumfalnej na cześć sowieców. Nie było na przedmieściu Nowego Świata ani bramy, ani kiosku z „Prawdą Wileńską”, ale gazety zacząłem czytać bardziej regularnie rok później, gdy już owej Prawdy Wileńskiej nie było. Dopiero wiele lat po wojnie, w Gdańsku, dowiedziałem się, że pisywał do niej artykuły znany później pisarz Leopold Tyrmand. To chyba najczarniejszy okres w wojennych losach miasta. Po wiem krótko, dokuczał nam głód! Nie było raczej notabli na Nowym Świecie, to dzielnica emerytów i ubogich rzemieślników, elitą byli kolejarze. (...)



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 3. Praca w tajdze. Krasnojarski Kraj 1941, grupa 3



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 4. Zdjęcie tablicy z nazwiskami pomordowanych Polaków – Ponary, Wilno, grupa 4

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 6, grupa 4

W: „Wilno w odmetach drugiej wojny światowej – wywiad z prof. Władysławem Zajewskim”. Publicystyka, wywiady: Piotr Kołodziej 18 marca 2012 r., s. 3

Jak wyglądały początki okupacji niemieckiej w Wilnie i w dzielnicy Nowy Świat? Co się działo 23 czerwca 1941? Co zapamiętał Pan z następnych dni i miesięcy

– Od kilkunastu dni mówiło się o tym w mieście i docierało do nas, że Niemcy zbliżają się do miasta. Ich to samoloty panowały nad miastem. Pod naciskiem mamy, najstarszy brat Mieczysław (uczestnik akcji Ostra Brama, podporucznik AK) zabrał mnie za rękę i pomaszzerowaliśmy „lipówką”, a później szosą oszmiańską do brata mamy, niedaleko od miasteczka Turgieli, w których zresztą nigdy nie byłem. Ale na szosie było okropnie: co chwila pędziły rozpędzone wozy ciężarowe załadowane żołnierzami sowieckimi, uciekającymi przed Niemcami. W powietrzu wisiały niemieckie samoloty, latały bardzo nisko, robiło się groźnie. Brat wyczuł, że będzie albo ostrzał z karabinów maszynowych, albo bombardowanie szosy. Po kilku kilometrach skręciliśmy z szosy do lasu i leśnymi drogami brat mój, stary harcerz, bezbłędnie doprowadził mnie do wujka. Brat szybko się ulotnił, a ja wróciłem chyba po długim tygodniu do domu, do kolegów. Fatalnie tam się czułem. Jesienią wróciłem do szkoły, ale czułem się kiepsko. Idąc do szkoły przez Most Przechodni, mogliśmy widzieć z góry wiezionych jeńców rosyjskich w okropnych warunkach, stłoczonych, zziębniętych w otwartych lorach towarowych, okrutnie głodnych i spragnionych wody.

Zrzucaliśmy z góry z kolegami nasze śniadania szkolne, ale wyciągały się setki rak! Strażnicy celowali do nas z karabinów, ale chowaliśmy się za kamienne filary i nic nie robiliśmy sobie z tych gróźb niemieckich. Okupacja niemiecka zapoczątkowała shoah Żydów wileńskich. Już od 4 lipca 1941 musieli nosić na ramieniu gwiazdę Dawida, nieco później także literę naszytą „J”. Zimą 1941 / 1942 przy lekko prószącym śniegu wracałem z biblioteki na ulicy Tatarskiej, na skrzyżowaniu ulicy Zawalnej z ulicą Wigry znalazłbym się pod kołami wielkiego wozu załadowanego węglem, gdyby nie młody Żyd, który wyskoczył błyskawicznie z grupy wracającej jezdnią do getta. Wyciągnął mnie w ostatniej chwili i zniknął w tej grupie! To był naprawdę cud!



Materiały dydaktyczne: Źródło kartograficzne nr 2. Akcja „Burza” - operacja „Ostra Brama” - położenie oddziałów 7 lipca 1944 roku, grupa 4

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 7, grupa 5

Z. Boradyn, A. Chmielarz, H. Piskinowicz, „Ostatnia gwiazdka wigilijna – Antokol 1944”,

w: „Losy wilnianina w XX wieku”, Wilno 2002, s. 437

Kazimierz Czarkowski, partyzant wileński:

NKWD szalało. Patrole spotykało się w miejscach, gdzie ich się najmniej spodziewano. Akcja polityczna ogarnęła ulice i mieszkania prywatne. NKWD zjawiało się w nocy, czasami przebywało w podejrzanych mieszkaniach cały dzień, zatrzymując wszystkich, którzy tam przypadkowo weszli. Wię-

zienie na Łukiszkach było przepełnione. Aresztowanych zaczęto osadzać m.in. w byłym więzieniu wojskowym, przy pałacu Gluszków na Antokolu. Aresztowano wszystkich podejrzanych o współpracę z AK. A wiadomo było, że każdy Polak wilnianin czynnie lub biernie popierał Armię Krajową. Zapadały więc masowo „zaoczne” wyroki, na katorgę i zsyłkę, na wschód, do łagrów.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 8, grupa 5

Janina Cywińska, „W okupowanym Wilnie”, Bydgoszcz 1993, s. 114–116

Janina Cywińska, żołnierz AK

Trwała wywózka do Rosji. Wstawaliśmy przed dniem i choć z daleka śledziłyśmy te transporty, czy aby nie ujrzemy drogiej osoby. Widok był straszliwy, najpierw szli enkawudziści z psami i wycelowanymi sztykami jak do ataku. Aresztowani maszerowali, a często ledwo wlekli się czwórkami, trzymając się pod ręce. Niektórzy byli ubrani ciepło, po zimowemu, ale niektórzy biedacy byli tylko w roboczych kombinezonach, a taki siarczasty mróz i zadymka, a ciągnął się ten długi wąż wywożonych – bez końca (...). Staraliśmy się liczyć te czwórki, ale okazywało się to bezcelowe, bo wciąż trzeba było się kryć za domami i płotami. Miasto strasznie się wyludniło, wyliczano podług transportów, które przechodziły przez Wilno, że wywieziono do Rosji 72 tysiące mężczyzn, przypuszczalnie dane te pochodziły od kolejarzy. Naszych mężczyzn przewieziono do Donbasu, do kopalń Stalino i Dierżyńskiego.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 9, grupa 5

„Wywózki Polaków na wschód w XX wieku”, Stowarzyszenie Pamięci i Świadectwa Arthura Bliss Lane, 2021

Relacja 38-letniej Polki zesłanej w kwietniu 1940 roku z Białegostoku do Pawłodaru w Kazachstanie

Sytuacja w wagonach była straszna. Na pryczach, pakunkach, walizkach leżały lub siedziały w kuczki kobiety, przez kilka dni nie zdejmując sukien. Toteż momentalnie pojawiły się wszy. Dzieci ułożone w wygodniejszych miejscach, ale bez dobrego powietrza, ruchu i należytego pożywienia zaczęły gorączkować. Nerwy ludzi, zmęczone zaduchem, brakiem snu, dobrej wody i gotowanego jadła, a nawet dostatecznej ilości wody do mycia, wytwarzały atmosferę nie do zniesienia. Żołnierze NKWD stali się ordynarni, grozili kolbami, ubliżali lub czasem kokietowali prostacko dziewczęta. „Eszelony” wlokły się powoli. Drzwi otwierano tylko przed większymi stacjami, gdzie kilkakrotnie tylko w ciągu 18 koszmarnych dni pozwalano ludziom przejść się, aby zaczerpnąć świeżego powietrza. Robiliśmy widocznie koszmarnie wrażenie, bo ludzie tamtejsi patrzyli na nas z trwogą, a często z odrazą, jak na zbrodniarzy. W ciągu 18 dni podano 4 razy ciepłą strawę, raz w nocy, o drugiej, 2 razy wieczorem, raz rano. Była przypalona, wstrętna kasza lub brudna zupa bez tłuszczu.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 10, grupa 5

W: „Wywózki Polaków na wschód w XX wieku”, Stowarzyszenie Pamięci i Świadectwa Arthura Bliss Lane, 2021

Relacja 45-letniego polskiego inżyniera, który w latach 40. trafił do jednego z łagrów na Uralu

Sama praca w „łagrze” była niezwykle ciężka. Po śniadaniu, które składało się najczęściej z wody zabarwionej mąką, w której w dobrym wypadku pływało kilka ciemnych „galuszek”, szło się do pracy, która trwała 10, potem 12 godzin dziennie bez obiadu. Wychodzono na robotę, o ile sobie przypominam, na godz. 7 rano i kończono ją o 17 wieczorem, potem zaś po wybuchu wojny rozpoczynano pracę o godz. 6 i kończono o 18 na miejscu pracy. [...] O pracy „po specjalności”, mowy nie było. Będąc inżynierem, pracowałem jako „czarnoroboczy”. Jeśli były prace „po specjalności” to częściowo dla lekarzy. Prace ziemne i karczowanie pni (mimo że należały do robót w „selchozie”) były pracami niezwykle ciężkimi, wobec bardzo ciężkiego gruntu. W miesiącach letnich ogromną plagą były [...] jadowite muszki, ogromnie utrudniające nie tylko pracę, ale zalatujące w oczy tak, że patrzeć było trudno.

Dla nauczyciela:

Proponowana odpowiedź z analizy plakatu.

1. Plakat nawiązuje agresji ZSRS na Polskę w 1939 roku

Uzasadnienie:

- 1) Na tym plakacie żołnierz Armii Czerwonej zabija Białego Orła, symbol Polski, z którego głowy spada rogatywka.
- 2) Sowiecki plakat propagandowy ilustrujący sedno agresji sowieckiej, czyli „wyzwolenie chłopów spod polskich panów”.

Test sprawdzający dla ucznia do tematu lekcji: Pięć okupacji Wileńszczyzny

Wybierz prawidłową odpowiedź:

1. Kiedy doszło do agresji ZSRS na Polskę w czasie II wojny światowej?
 23.08.1939 roku
 01.09.1939 roku
 17.09.1939 roku
2. Gdzie doszło do podpisania sowiecko-niemieckiego traktatu o granicy i przyjaźni 28 września 1939 roku?
 w Berlinie
 w Moskwie
 w Warszawie
3. Kiedy zakończyła się pierwsza okupacja sowiecka na Wileńszczyźnie?
 w 1939 roku
 w 1940 roku
 w 1941 roku
4. Jak nazywał się organ powołany za zgodą władz litewskich stanowiący nieoficjalną reprezentację Polaków, a tolerowany przez Litwinów? Jego zadaniem było informowanie władz o potrzebach mieszkańców Wileńszczyzny. Jego prezesem został Bolesław Krzyżanowski. Działał on do 10 lipca 1941 roku, po czym rozwiązał się po utracie niepodległości przez Litwę.
 Komitet Pomocy Uchodźcom Polakom w Wilnie
 Komitet Polski
 Najwyższy Komitet Wyzwolenia Litwy
5. Który z polskich uniwersytetów został zlikwidowany przez władze litewskie w 1939 roku?
 Uniwersytet Jana Kazimierza
 Uniwersytet Stefana Batorego
 Uniwersytet Witolda Wielkiego
6. Jaki zakres działania pełniła Sauguma powołana do życia na Litwie w 1941 roku po agresji Niemiec na ZSRS?
 Organizacji paramilitarnej
 Tymczasowego Rządu Litewskiego
 Policji politycznej

7. W sierpniu 1941 roku Litwa z Wilnem, Łotwa, Estonia i Białoruś weszły w skład Komisariatu Rzeszy Ostland. Gdzie mieściła się jego stolica?

- w Rydze
- w Kownie
- w Wilnie

8. Okupacja niemiecka Wileńszczyzny miała miejsce w latach:

- 1940–1943
- 1941–1944
- 1942–1945

9. W 1939 roku na Wileńszczyźnie powstały pod okupacją sowiecką organizacje konspiracyjne. Jedną z nich było Koło Pułkowe, które było związane ze środowiskiem żołnierzy wileńskiej 1 DP Legionów. Kto kierował tą organizacją?

- Janusz Gaładyk
- Bronisław Świątnicki
- Adam Obtulowicz

10. Na którym cmentarzu spoczęli obrońcy Wilna z 1939 roku?

- Powązkach
- Rossie
- Łyczakowie

11. Oficer Wojska Polskiego, który podczas kampanii 1939 roku dowodził pułkiem Korpusu Ochrony Pogranicza „Sarny”. Od 1939 roku organizował struktury konspiracyjne na terenie dawnego województwa wileńskiego, a więc nie tylko na terenie okupacji litewskiej, ale też i sowieckiej. Był to:

- Nikodem Sulik
- Kazimierz Rybicki
- Jarosław Okulicz-Kozaryn

12. Gdzie na terenie Wileńszczyzny doszło do zbiorowych egzekucji przeprowadzanych przez okupantów niemieckich i ich litewskich kolaborantów w czasie drugiej wojny światowej? Ocenia się, że liczba zamordowanych sięgnęła 80 tys. osób, w tym 72 tys. Żydów i 1,5–2 tys. Polaków. Było to największą zbrodnią popełnioną podczas niemieckiej okupacji na północno-wschodnich terenach Rzeczypospolitej.

- Katyń
- Ponary
- Bykownia

12. W czasie której okupacji władze szkolne prowadziły intensywną politykę zmierzającą do dezintegracji młodzieży? Jej przykładem było wprowadzenie w szkołach systemu koedukacyjnego,

nastąpiło także przemieszanie uczniów. Ponadto pojawili się nowi nauczyciele, reprezentujący bardzo zróżnicowany poziom nauczania, a w szkołach organizowano tzw. czerwone kąciki i liczne imprezy pseudokulturalne.

- Druga okupacja sowiecka
- Wileńszczyzna jako część Republiki Litewskiej
- Okupacja niemiecka Wileńszczyzny

14. Jak nazywało się sowieckie dowództwo, koordynujące i dowodzące operacjami partyzanckimi w czasie drugiej wojny światowej? Było ono odpowiedzialne za działania wymierzone przeciwko polskiej ludności cywilnej i oddziałom Armii Krajowej.

- Centralny Sztab Ruchu Partyzanckiego
- Białoruski Sztab Ruchu Partyzanckiego
- Estoński Sztab Ruchu Partyzanckiego

15. Jak nazywał się wybitny nauczyciel wileński, redaktor, działacz Stronnictwa Narodowego, a w czasie drugiej wojny światowej od 1942 roku Delegat Rządu na Okręg Wileński. Był to:

- Kazimierz Grodzicki
- Zygmunt Fedorowicz
- Wiktor Maleszewski

16. Dowódcą 5. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej od sierpnia 1943 do lipca 1944 roku był:

- mjr Zygmunt Szendzielarz, ps. „Łupaszko”
- ppor. Antoni Burzyński, ps. „Kmicic”
- ppłk. Aleksander Krzyżanowski, ps. „Wilk”

17. Ksiądz, jeden z przywódców duchowych Polaków na Wileńszczyźnie. Podczas sowieckiej okupacji brał aktywny udział w działalności konspiracyjnej. Został aresztowany i był torturowany w śledztwie przez Sowietów. Uwolniony w listopadzie 1941 roku został kapelanem wojskowym w 2. Korpusie Polskim. Był to:

- Kazimierz Kucharski
- August Hlond
- Stefan Wyszynski

18. Komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ/AK w latach 1941–1944. Aresztowany przez Sowietów po zdobyciu Wilna. Był więziony m.in. w obozie w Giazowcu, skąd zbiegł i powrócił do Polski. Był to:

- Aleksander Krzyżanowski, ps. „Wilk”
- Michał Tadeusz Tokarzewski-Karaszewicz, ps. „Doktor”
- Stefan Rowecki, ps. „Grot”

19. Jak nazywała się operacja wojskowa rozpoczęta 7 lipca 1944 roku przez oddziały Armii Krajowej, w ramach akcji „Burza”, w celu samodzielnego wyzwolenia Wilna spod okupacji niemieckiej siłami AK i zgodnego z założeniami „Burzy” wystąpienia wobec Armii Czerwonej „w roli gospodarza terenu”?

- Olympic
- Overlord
- „Ostra Brama”

20. Gdzie doszło w maju 1944 roku do rozbicia przez oddziały Armii Krajowej Litewskiego Korpusu Posiłkowego pod dowództwem gen. Povilasa Plechavičiusa, który był całkowicie podporządkowany Niemcom?

- bitwa w Polanach
- bitwa pod Murowaną Oszmianką
- bitwa pod Żukojniami

TEMAT: ŻOŁNIERZE WYKLĘCI NA WILEŃSZCZYŹNIE 1944–1953

Przedmiot: Historia

Czas przeznaczony na realizację zagadnienia: 45 minut, jedna godzina lekcyjna.

Cele kształcenia – wymagania ogólne

Uczeń:

- dostrzega ciągłość procesów historycznych,
- wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe analizowanych wydarzeń,
- rozpoznaje rodzaje źródeł,
- wyszukuje, integruje i analizuje informacje z różnych źródeł,
- przedstawia argumenty uzasadniające własne stanowisko.

Cel ogólny lekcji:

Zaprezentowanie różnych form oporu żołnierzy wyklętych na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953.

Cele operacyjne nauczania i cele wychowania:

na poziomie wiadomości uczeń:

- wyjaśnia znaczenie terminów: operacja „Ostra Brama”, Armia Krajowa, akcje oczyszczające, pacyfikacje terenu, akcja „legalizacji”, biuletyn informacyjny „Niepodległość”, nasłuch radiowy, broniowki, samoobrona, praca konspiracyjna, sieć donosicieli, akcja „Rocznica”, „Rozkaz nr 10”, „Akcja X”, „zielone oddziały”,
- wymienia wydarzenia związane z datami:
 - 7 lipca 1944 roku – rozpoczęcie operacji „Ostra Brama”
 - sierpień 1944 roku- likwidacja zgrupowań oddziałów wileńsko-nowogródzkich- rozbicie zgrupowania pplk Kalenkiewicza
 - wrzesień 1944 r. do połowy października 1945 roku akcje oczyszczające prowadzone przez siły bezpieczeństwa
 - od jesieni 1945 r. do 1949 roku – działanie lokalnych grup konspiracyjnych i zbrojnych na północno- wschodnich kresach II RP
- zna następujące postaci i ich działalność: ” por. Antoni Burzyński „Kmicic”, por. Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko”, pplk Julian Kulikowski „Ryngraf”, pplk Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz”, por. Witold Turonek „Tumry”, por. Sergiusz Zyndram-Kościałkowski „Fakira”, mjr Stanisław Heilman „Wileńczyk”, ppor. Marian Pluciński „Mścisław”, ppor. Hieronim Piotrowski „Jur”, Edward Czeszumski „Edek”, rtm. Władysław Kitowski „Orlicz”, pchor. Jan Lisowski „Korsarz”, Jan Borysewicz „Kryśia”, mjr Antoni Olechnowicz „Podhorecki”, ppor. Jan Wiśnicz „Lew”
- omawia sytuację polityczną na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953

na poziomie umiejętności uczeń:

- przedstawia różne formy oporu żołnierzy podziemia niepodległościowego w walce z Sowietami w latach 1944–1953

- charakteryzuje najważniejsze działania wybranych dowódców na północno-wschodnich kresach II RP,
- opisuje przykłady bohaterstwa polskich żołnierzy walczących na Wileńszczyźnie w latach 1944–1949 roku.

Cele wychowania:

- kształtowanie postawy patriotycznej i moralnej w trudnej, złożonej ówczesnej rzeczywistości.

Typ lekcji:

Lekcja wprowadzająca nowy materiał z wykorzystaniem dotychczasowej wiedzy.

Metody nauczania:

Praca pod kierunkiem z wykorzystaniem mapy, źródeł historycznych, filmu i tablicy interaktywnej, burza mózgów, dyskusja, odwrócona lekcja.

Zasady nauczania:

- zasada pogłębłości, łączenia teorii z praktyką, świadomego i aktywnego uczestnictwa.

Środki dydaktyczne:

- Teksty źródłowe, komputer z dostępem do internetu, rzutnik multimedialny
- Film pt. „Ich korzenie były na Wileńszczyźnie”
- Prezentacja multimedialna opracowana przez autorów
- Multimedialny ćwiczeniowy atlas historyczny Wydawnictwo Meridian
- Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021
- Adam Dziurok, Marek Gołzowski, Łukasz Kamiński, Filip Musiał, „Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989”, IPN, Warszawa 2014. s. 239–240
- Roman Wróbel, „Depolonizacja Wileńszczyzny. Trzecia okupacja sowiecka 1944–1947. Szkic historyczny dla szkół”, Warszawa 2012
- Roman Wróbel, „Depolonizacja Wileńszczyzny. Trzecia okupacja sowiecka 1944–1947. Materiały dydaktyczne do lekcji historii dla szkół ponadpodstawowych”, Warszawa 2012
- Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002
- „Żołnierze wyklęci 1943–1963”. Nr 1. Kresy w ogniu sowieców, Rzeczpospolita, 2011

Forma pracy:

Indywidualna, grupowa i zespołowa.

Tok lekcji:

1. Czynności organizacyjne. Podanie tematu i uświadomienie celów lekcji.

2. Rekapitulacja wtórna: Przypomnienie informacji dotyczących genezy przemian politycznych na Wileńszczyźnie w 1944 roku.
3. Wprowadzenie nauczyciela, w którym prowadzący przypomina, że uczniowie mieli przed lekcją w ramach pracy domowej obejrzeć film pt. „Ich korzenie były na Wileńszczyźnie” – odwrócona lekcja.
4. Wyjaśnienie nowych pojęć.
5. Lekcja właściwa:
 1. Przedstawienie genezy i przebiegu operacji „Ostra Brama”.
 2. Uczniowie losują przydział do 3 grup 5–7-osobowych w ramach oceniania kształtującego. Jeśli jest więcej uczniów, można utworzyć podwójne grupy.
 3. Nauczyciel przydziela poszczególnym grupom zadania:

Grupa 1

Jesteście przedstawicielami władzy sowieckiej na Wileńszczyźnie w czasie trzeciej okupacji tego terenu. Przedstawcie dzieje tych wydarzeń w formie kalendarium wydarzeń oraz dokonajcie analizy zamieszczonych źródeł.

Materiały dydaktyczne: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021.

Teksty źródłowe nr 1, 2, 3 i 4 i źródło ikonograficzne nr 1, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 2

Jesteście żołnierzami wyklętymi walczącymi na Wileńszczyźnie w okresie trzeciej okupacji sowieckiej tych terenów. Przedstawcie jak wyglądało Wasze życie i działalność w formie krótkich relacji ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021.

Teksty źródłowe nr 5, 6 i 7 i źródła ikonograficzne nr 2, 3 i 4, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 3

Reprezentujecie żołnierzy wyklętych walczących na Wileńszczyźnie w czasie trzeciej okupacji sowieckiej. Przedstawcie dzieje swoich działań przez pryzmat trzech dowódców Armii Krajowej np. ppłk. Macieja Kalenkiewicza „Kotwicza”, mjr. Stanisława Heilmana „Wileńczyka” i por. Sergiusza Zyndrama Kościałkowskiego „Fakira”. Swoje relacje możecie wzbogacić filmem, zdjęciami lub innymi źródłami albo plakatem.

Materiały dydaktyczne: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021.

Teksty źródłowe nr 8, 9, 10 i źródła ikonograficzne nr 5, 6, 7, 8 i 9. Istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

6. Członkowie poszczególnych grup szukają informacji do swojego zadania, wykorzystując podane źródła oraz interaktywne zasoby wybranych archiwów i muzeów kryjących wiedzę na temat przemian politycznych na Wileńszczyźnie w latach 1944–1949.
7. Liderzy wszystkich trzech grup prezentują przygotowane prace na przydzielone zadanie. Korzystając z możliwości rzutnika / tablicy interaktywnej, dokonują analizy:
 - interaktywnej mapy z własnymi dopiskami,
 - kierunków walk,
 - prezentacji filmów, tekstów źródłowych itp.
8. Podsumowanie i ocena pracy wszystkich grup na lekcji przez nauczyciela.
9. Rekapitulacja pierwotna. Refleksje dotyczące pracy w grupach.
10. Podanie pracy domowej dla wszystkich. Proszę wybrać jeden z podanych tematów.
Temat pracy domowej do wyboru:
 1. Korzystając z różnych relacji o życiu codziennym na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953 napisz list lub przygotuj plakat na ten temat.
 2. W oparciu o zaprezentowane źródła i własną wiedzę napisz wspomnienia uczestnika, świadka historii z okresu trzeciej okupacji sowieckiej Wileńszczyzny z lat 1944–1953, które będą podstawą scenariusza filmu o żołnierzach wyklętych.
11. Podanie pracy domowej dla chętnych.
Dokonaj analizy zamieszczonego fragmentu plakatu i odpowiedz na pytania.



Plakat Włodzimierza Zakrzewskiego zatytułowany „Olbrzym i zapluty karzeł reakcji”. Został wydrukowany w Łodzi w lutym 1945 roku przez Oddział Propagandy Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego Wojska Polskiego.

1. Jakie jest przesłanie zawarte w wyżej przedstawionym plakacie propagandowym?
 2. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do elementów graficznych plakatu
-
-
-

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 1, grupa 1

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 4

Doniesienia sowieckich urzędników i informatorów o postawach ludności cywilnej z Wileńszczyzny z połowy lipca 1944 roku.

11 lipca 1944 r. byłem wysłany do gminy rudzieńskiej. Ludność kategorycznie odmawia zgody na umieszczenie na sporządzanych listach mobilizacyjnych do wojska, twierdząc, że pójdzie walczyć za Polskę, że jest na listach mobilizacyjnych u polskich partyzantów. We wsi Nastańce ocalały deputat gminy rozpoczął sporządzanie list poborowych, ludność miejscowa pobiła mu okna. Ludność nie oddaje chleba i bydła („Kirpicz”).

Z waszego rozkazu od 14 lipca zwiedziłem gminy Murowana Oszmianka, Rudziszki, Grauzyszki. Wnioskuje: w tych gminach rozporządzenia władzy sowieckiej całkowicie są blokowane przez białopolaków. Ludność ucieka do lasów, nikogo nie można zastać w domu, szczególnie w wieku poborowym („Korotki”).

Dzisiaj 16 lipca 1944 r. o godz. 7 z rana we wsi Skołandiszki i folwarku Skołandziski 80 proc. męskiej ludności poszło do lasu do polskich partyzantów („Wolkow”).

Powiesiliśmy szyld, na którym było napisane: Dudzienieńska gminna rada wykonawcza. Nie przeszło i pół godziny, jak szyld został zerwany i przechodzący rozpoczęli o niego wycierać nogi. Nazywają nas żandarmami („Iwaszczenko”).

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 2, grupa 1

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 6

W „Sprawce o diejatielnostii Armii Krajowej” z końca grudnia 1944 r. czytamy:

Klika Sosnkowskiego i dowództwo AK przygotowywali swoje kadry do powstania zbrojnego na wypadek przyścia Armii Czerwonej na terytorium Polski. Armia Krajowa zgodnie z otrzymaną dyrektywą rządu „emigracyjnego”, miała po wejściu Armii Czerwonej do Polski wydzielić ludzi do

„współpracy” z dowództwem sowieckim dla dołączenia do oddziałów partyzanckich. Najlepiej wyszkolonym oddziałom polecono pozostać w głębokim podziemiu dla dalszej pracy. Osobom wydzielonym do „współdziałania” z Armią Czerwoną postawiono zadanie – pozyskać zaufanie, tak by wszędzie posiadać swoich ludzi.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 3, grupa 1

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 9

Władze sowieckie używały drastycznych środków wobec aresztowanych żołnierzy AK. Przykładem niech będzie los czterech żołnierzy z 6. Brygady AK Okręgu Wileńskiego: J. Kozłowski „Kowal”, M. Świrski „Michał”, E. Maculewski „Leśnik” i A. Tołłoczko „Antoś”, po aresztowaniu i przesłuchaniu zostało przywiezionych do rodzinnych wsi Wreczkoinie oraz Żuprany (powiat oszmiański) i publicznie powieszonych.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 4, grupa 1

Diana Maksimiuk, „Sowiecki obóz w Miednikach Królewskich”, 2021 r.

17 lipca 1944 r. wojska NKWD rozpoczęły likwidację sił AK pod Wilnem. Podjęta przez Sowietów akcja rozbrowienia objęła około 8 tys. żołnierzy podziemia. Dla wielu pierwszym miejscem ich kaźni, dla niektórych i ostatnim, był obóz w Miednikach Królewskich. (...) Krótka radość mieszkańców Wileńszczyzny z uwolnienia się z rąk niemieckich szybko ustąpiła niedowierzaniu, rozczarowaniu, smutkowi, a przede wszystkim oburzeniu na poczynania Sowietów. Rozbrojeni bowiem żołnierze AK, wśród których znajdowało się 650 oficerów i podoficerów, w większości zostali skierowani do zorganizowanego doraźnie obozu w Miednikach, gdzie spotkały ich pierwsze represje. Ile osób tam trafiło? Według różnych źródeł od 4,4 tys. do ponad 6 tys. W świetle sowieckich dokumentów w ciągu trwającej dwa dni operacji miano rozbroić „7924 żołnierzy i oficerów, z czego 4400 zostało odstawionych” do obozu w Miednikach, gdzie ulokowani zostali „w stajniach i pod gołym niebem” (około 2,5 tys. miano zwolnić do domów). (...) Prowizoryczny obóz dla żołnierzy AK Sowietci zorganizowali latem 1944 r. na terenie zrujnowanego zamku w Miednikach Królewskich, położonych 28 km na południe od Wilna. „Kompleks” obozowy, otoczony drutem kolczastym, tworzyły „wysokie mury starego zamczyska (ponoć jeden z ulubionych zamków króla Kazimierza Jagiellończyka) z paroma drewnianymi barakami wewnątrz”, gdzie umieszczono ambulatorium, szpitalik i dowództwo. Nie było w nim stałego źródła wody, a ta, która docierała, nie wystarczała – ze studni poza obozem dostarczało ją 12–15 osadzonych (każdego dnia parokrotnie ciągnęli oni wozy z kilkoma beczkami). Poza wodą brakowało podstawowej infrastruktury sanitarnej, przede wszystkim ustępów. (...)

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 1. Żołnierze AK trzymani przez Sowietów pod gołym niebem w obozie w Miednikach Królewskich. Ze zbiorów Muzeum Armii Krajowej Okręgu Wilno „Wiano”, grupa 1



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 2, Wileńszczyzna, rok 1944, szefostwo 5. Wileńskiej Brygady AK w marszu. Pierwszy z lewej jej dowódca Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko”, już wkrótce jeden z żołnierzy wyklętych (Mikołaj Sprudin/Fundacja Ośrodka KARTA) grupa 2



Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 5, grupa 2

W: „Wyzwolenie, czyli drugie zniewolenie. Sowiecki wymiar sprawiedliwości wobec AK na Wileńszczyźnie”, „Kurier Wileński” 16 maja 2020 r., s. 2

Walka przeciw zniewoleniu

(...) Polskie oddziały AK, które wyrwały się z okrążenia w lipcu 1944 r. w Puszczy Rudnickiej, były ścigane przez sowieckie oddziały NKWD. Jeden z nich w lutym 1945 r., pod dowództwem Mikucia Włodzimierza „Jaremy”, napotkał w okolicach Onżadowa oddział sowiecki udający własowców. Faktycznie był to oddział NKWD do zadań specjalnych sprowadzony z Moskwy, liczący 80 żołnierzy i oficerów sowieckich pod dowództwem mjr. Wiktorowa.

W trakcie rozmów dowództwo polskiego oddziału zostało podstępnie aresztowane, a polski oddział zaatakowany niespodziewanie w nocy 23 lutego 1945 r. we wsi Ławże i całkowicie rozbity – zginęło ok. 60 polskich partyzantów i ludność całej wsi Ławże. Ten sam oddział sowiecki, podszywający się pod własowców, w podobny sposób w lutym 1945 r. w miejscowości Okolica w rejonie Solecznik rozbił oddział pod dowództwem Czesława Stankiewicza „Komara”, zabijając ok. 20 polskich żołnierzy i cztery osoby cywilne, które udzieliły im schronienia. (...)

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 3. Zdjęcie z kwietnia 1945 roku wykonane w lokalu legalizacji przy ul. Ogińskiego 8 w Wilnie. Romuald Warakowski „Hilary” przy wykreślaniu pieczęci. Część podrabianych pieczęci była rysowana odręcznie. Tylko te najpopularniejsze, najrzadziej zmieniane, były wykonywane w kauczuku. W głębi Zdzisław Pleskaczewski „Zbyszek” przy retuszu kliszy, grupa 2



W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 64

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 6, grupa 2

W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 46

(...) Już 20 lipca (1944 r.) odbyła się narada ocalałych przywódców wileńskiej części Polskiego Państwa Podziemnego. Uzgodniono następujące punkty planu działania: kontynuować opór w granicach możliwości, otoczyć szczególną opieką działalność legalizacji i prowadzenie nasłuchu, wydawać – oprócz organu Komendy Okręgu „Niepodległość” – biuletyn informacyjny oraz traktować podporządkowanie się PKWN w Lublinie jako zdradę sprawy Wilna. Te wytyczne stały się podstawą późniejszej działalności. Jednak najważniejszym zadaniem stało się ratowanie ludzi przed aresztowaniem. Czyniono to głównie poprzez działalność legalizacji, komórki zajmującej się wyrabianiem fałszywych dokumentów. (...) Komenda Okręgu ustaliła także zasady działania partyzantki. Oddział „Wisińcza” pod komendą kpt. Banasikowskiego zająć się miał ochroną ludności na Oszmiańszczyźnie, w południowej części województwa wileńskiego. Jego zadaniem była ochrona wsi przed przesładowaniami ze strony aparatu administracyjnego okupanta i opieka nad uciekinierami, szukającymi w lesie schronienia przed poborem do Armii Czerwonej czy terrorem NKWD.

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 4. Msza św. w III batalionie 77. pp. AK, zima 1944 roku ze zbiorów SPP w Londynie, grupa 2



W: „Żołnierze wyklęci 1943–1963. Nr 1. „Kresy w ogniu Sowietów”, Rzeczpospolita, 2011

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 7, grupa 2

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021 r., s. 11

Niekorzystnie na zaistniałą sytuację wpłynął pobór do Armii Czerwonej, który zmusił wielu młodych ludzi do ukrywania się. We wrześniu 1944 r. do sowieckiego wojska zgłosiło się ok. 20% objętych poborem. Z tej ukrywającej się młodzieży powstawały coraz to nowe oddziały. Determinację młodych ludzi potęgowały informacje o coraz to brutalniejszym zachowaniu się nieprzyjaciela. Wystarczyło, że na kogoś padło podejrzenie o przynależność do konspiracji czy też uchylanie się od służby w wojsku, natychmiast go aresztowano, a w wielu wypadkach rozstrzeliwano od razu na miejscu. Meldunki podziemia polskiego często informowały o represjach wobec polskiej młodzieży. Np., że na szosie Mejszagoła–Wilno rozstrzelano ok. 20 mężczyzn, mimo że twierdzili, że zamierzają się stawić przed komisją poborową armii Berlinga. Z kolei na Oszmiańszczyźnie rozstrzelano ponad 150.

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 5. Pplk Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz”. Po rozbrojeniu oddziałów AK pod Wilnem mianowany p.o. komendantem Okręgu Nowogródek, grupa 3



W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska Warszawa 2002, s. 72

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 8. Pierwsza walka „Kotwicza” z oblawą NKWD w lipcu 1944 roku w Puszczy Rudnickiej, grupa 3

W: „Żołnierze wyklęci 1943–1963”. Nr 1. „Kresy w ogniu Sowietów”, Rzeczpospolita, 2011, 19

(...) Na skraju puszczy dochodzi do starcia. Rozkaz sowiecki musi być wykonany: rozbroić i zniszczyć. Gdy oddziały wycoczywają i zda się, że są już u siebie (...), pojawia się zwarta sowiecka tyraliera. Po

prostu nadchodzi, nie skacze, nie kryje się, lecz lezie. W parcianych saperkach nawet w leśnym podszyciu nie słychać ich. Milczące manekiny. Wszyscy z nastawionymi pepesami. Istriebitiele. Akowcy padają na jeża do nich. Jest już z nimi Kotwicz. Nadjeżdża w ostatniej niemal chwili na zdobyczej amfibii w maskującełaty – z Afrika (K) orps. Na polnej drodze unosi się tuman kurzu, za nią osłonowy szwadron konnicy „Kotwicza”. Jest bez ręki, w polówce jakby za dużej, wymizerowany, prawie niesamowity. (...) Spłoszone oddziały leżą frontem do nadchodzących, wśród leśnych mchów, w obronnym pogotowiu. Odruchowo, linią, nikt niczego nie formował. To już czysta samoobrona. Zza drzew zbliżają się gęstą tyralierą spłowiełe drelichy Krasnej Armii. Idą. Cisza jest przerażająca, nawet ptaków nie słychać. Nie pada ani jeden przedwczesny strzał. Ale nie ma też dwuznaczności: życie za życie.

I wtedy, gdy są już tak blisko i tak dobrze widoczni, wtedy ze środka oddziałów, z traw leśnych, paproci, podnosi się bezręka postać w polówce, jakby w zwolnionym tempie i bez pośpiechu pada spokojna komenda: ognia – skokami naprzód. Zrywa się jeden przeciągły grzmot i poświst, urywa się jakby na wyliczonej ilości naboju i już bez komendy, w rytmie, jak najwspanialsze wojsko, skok i salwa, skok i seria. (...) Znikają spłowiełe widma, nie ma żadnego zamieszania, nie ma już strzelaniny. Armię Krajową wchłania jeszcze raz ochronna puszcza. Tymczasowe odroczenie wyroku, dla niewielu ocalenie. (...)

Ze wspomnień Mieczysława Nawrockiego, „Szlakiem Narbutta”, „Biuletyn Okręgu Nowogródzkiego Armii Krajowej”, nr 7/1993, s. 9–10

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 6. Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz” podczas operacji „Ostra Brama” (1944), grupa 3



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 7. Mjr Stanisław Heilman „Wileńczyk”. Komendant Okręgu Wileńskiego od stycznia do marca 1945 roku, grupa 3



W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 52

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 9, grupa 3

W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 50, 52

(...) Nowym Komendantem (Okręgu) został mjr Stanisław Heilman „Wileńczyk”. Stał on przed wielkim dylematem, 8 lutego 1945 r. dotarł bowiem do Wilna dekret Prezydenta RP, odnoszący się do rozkazu Komendanta Głównego AK o rozwiązaniu organizacji. Dekret – ogłoszony przez radio – był pierwszym sygnałem o zmienionej sytuacji Okręgu, do tej chwili nie udało się bowiem nawiązać bezpośredniego kontaktu z KG i z Rządem Polskim na Uchodźstwie. Rozkazy były więc spóźnione bądź nie docierały w ogóle. O sytuacji politycznej sztab dowiadywał się z oficjalnej prasy i nadsłuchów radiowych. Także z nadsłuchu dowiedziano się o nowej sytuacji. W związku z tym Komendant Okręgu mjr „Wileńczyk” wydał 18 lutego „Rozkaz nr 10”, dotyczący rozwiązania AK. Wydrukowano go w 120 egzemplarzach i rozesłano w głąb struktur organizacyjnych poprzez odbudowaną tyl-

ko częściowo sieć łączności. Rozkaz ten był tylko formalnością. Nie poszły za nim żadne konkretne wytyczne – zachowano istniejące struktury. Sztab Komendy uznał, że w obliczu zbliżającej się konieczności opuszczenia Wileńszczyzny łatwiej i bezpieczniej będzie ewakuować zwartą organizację niż pozwolić ludziom wyjeżdżać na własną rękę. (...)

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 8. Rozkaz nr 10 mjr. Stanisława Heilmana „Wileńczyka” z 18 lutego 1945 roku o rozwiązaniu AK na Wileńszczyźnie, grupa 3

KOMENDA OKRĘGU
WILEŃSKO–NOWOGRÓDZKIEGO
L. d. 2175 | 40
M. P. dnia 18. II. 1945 r.

Rozkaz Nr. 10

Żołnierze Armii Krajowej Okręgu Wileńsko–Nowogródzkiego.

Na podstawie dekretu Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i rozkazu wykonawczego Komendanta Sił Zbrojnych w Kraju rozwiązuję oddziały Armii Krajowej w podległym mi Okręgu Wileńsko–Nowogródzkim i polecam dowódcom wszystkich szczebli podać ten rozkaz do wykonania w podporządkowanych sobie oddziałach.

Żołnierze! Nie wytrąciła Was z równowagi klęska, jakiej byliście świadkami w 1939 roku. Honor i obowiązek kazał Wam, po utracie niepodległości, wejść w podziemne szeregi Armii Krajowej, powstałej na rozkaz Rządu Polskiego do walki z nawałą teutońską. Spełniście dobrze swój obowiązek. Świadkami są megili żołnierzy polskich, rozsiane po Ziemi Wileńskiej i Nowogródzkiej, dokumentujące wymową krwi, że ziemia ta są polskie, gdyż walczyli i ginęli na nich syny tej ziemi – żołnierze Polskiej Armii Krajowej. Byliście jednocześnie tym znakiem widomym, oraz sumieniem narodu, świadczącym przed światem, że POLSKA choć w podziemiach, ale żyje. Ukoronowaniem czynów Waszych w tym okresie czasu była walka o prastary bastion polskości na północno–wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej – o Wilno, w momencie wkraczania na te tereny Armii Czerwonej. Z podziwem patrzyła wówczas na Was Polska cała, świat cały. Tego bohaterkiego momentu nie zapomni Wam nigdy OJCZYZNA.

Żołnierze Armii Krajowej Okręgu Wileńsko–Nowogródzkiego. W tym pożegnalnym z Wami rozkazie dziękuję Wam w imieniu OJCZYZNY za krew przelaną przez Was o JEJ byt, za Wasze rany, za tułaczkę i poniewierkę, za cierpienia w kazamatach, lochach więzień i na zesłaniu, za ból tysięcy Waszych matek, żon, ojców, braci i sióstr.

Teraz każdy z Was jest swym własnym dowódcą. Dotychczasowy Wasz hart ducha, Wasza postawa i Wasz niesplamiony honor kazał mi przypuszczać, że i nadal będziecie wiernymi synami OJCZYZNY, że nie omamią Was złudne ogniki tych czy innych przyrzeczeń, że gdziekolwiek będziecie, gdy zajdzie tego potrzeba, każdy z Was śmiało i otwarcie oświadczy, że żąda, by jego strony rodzinne pozostały przy wolnej i naprawdę niezawisłej Polsce, że w postępowaniu Waszym drogowskazem będzie Wam zawsze – prawdziwe dobro Polski – i że wytrwacie w tym aż do końca. Przesłaliście od tego momentu żołnierzami Armii Krajowej, ale pamiętajcie, że nie przestaliście być żołnierzami OJCZYZNY.

Niech żyje prawdziwie wolna i prawdziwie niepodległa POLSKA!!!

Komendant Armii Krajowej
Okręgu Wileńsko–Nowogródzkiego

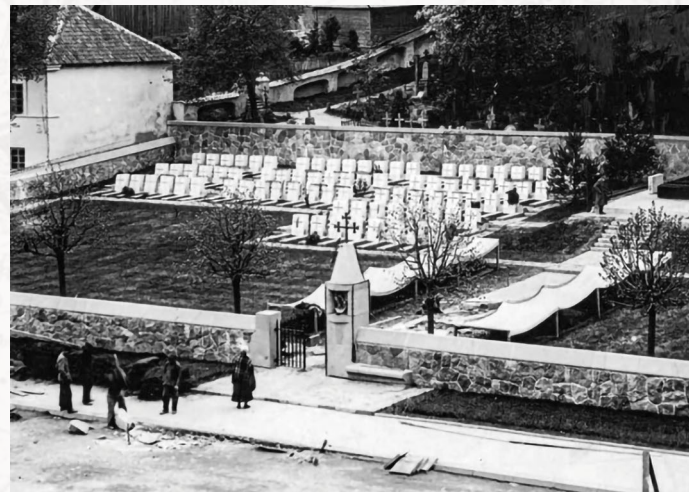
Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 10, grupa 3

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 15

O działalności swojego oddziału tak pisał Zyndram-Kościałkowski „Fakir”: 25-01-1945, jest nas trzydziestu. (...) Nad każdym trzeba czuwać, wszystko trzeba osobiście dopatrzeć. Styczność z żołnierzami nie jest rozkoszą. Brak dyscypliny – o której, wraz z brakiem wychowania, nie mają pojęcia – każe mi ustosunkować się do nich ostro. Jakże trudno z chłopca – od bata i krowy – zrobić żołnierza, ale innego wyjścia nie ma (...). Jadę do sąsiednich wiosek w zagrożonych kierunkach. Staram się w czas wycofać, żeby nie być zmuszonym do walki przed wieczorem. Gdyby ludzie byli silniejsi, gdyby duch patriotyczny był silniejszy. Niestety, idą jedynie w celu uchronienia się przed łapankami. Przeobrazić tępego, obojętnego chłopca z egoizmu – trudne zadanie. Dziś, dnia 3-02-1945, przestreliwaliśmy karabiny maszynowe. Przed odmarszem I Drużyna Szturmowa kpr. „Beka” śpiewała. Chłopcy, jak mi się zdaje, dobrani. Przy pierwszej okazji zobaczymy.

Tak ostatnią bitwę „Fakira” opisała w swojej relacji Wanda Kiałka: W ten dzień przyszedłam do oddziału, żeby odwiedzić mego brata „Kaktusa”. W czasie mego pobytu padły pierwsze strzały, bolszewicy zajęli stanowisko w stodole z obstrzałem na domy, w których stacjonował oddział. Byli zabici i ranni. Przeważnie rozrywani kulami. „Fakir” otrzymał dwa strzały, jeden obok drugiego, w pierś. Stracił przytomność. W apteczce, którą mi dano, był mały bandażyk i fiolka z rywanolem. Przy pomocy gospodyni opatrzyłam rany. Wycofaliśmy się, gdyż bolszewicy zaczęli strzelać czerwonymi rakietami. Raz tylko Komendant odzyskał w drodze przytomność.– Do Kiemielszek – wyszeptał i znów stracił przytomność. Zmarł, kiedy dojechalśmy do pierwszego po ucieczce przystanku. Była ciemna, zimna lutowa noc. Nad ranem stanęliśmy przed Sużanami nad Jeziorem Dubińskim. Pożegnaliśmy Komendanta i „Dana”, który także zmarł, ciężko ranny w brzuch. Gospodarz obiecał pochować, a na razie schował trumny w sianie, a my szybko musieliśmy zmienić miejsce postoju, gdyż od Sużan szła oblawa.

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 9. Na Rossie, w kwaterze wojskowej, spoczywa tylko jeden żołnierz wyklęty – Sergiusz Kościałkowski „Fakir”. Zdjęcie pochodzi z roku 1936, fot. NAC, grupa 3



Dla nauczyciela:

Proponowana odpowiedź z analizy plakatu.

1. Plakat w sposób propagandowy przedstawia żołnierza Ludowego Wojska Polskiego i złośliwego, plującego karzelka, który miał symbolizować Armię Krajową
Uzasadnienie:
 - 1) Plakat przedstawiał biegnącego z bronią gotową do strzału żołnierza Ludowego Wojska Polskiego i opluwającego go karzelka z zawieszoną na szyi tabliczką z napisem „AK”
 - 2) Plakat ten stanowił element kampanii propagandowej skierowanej przez władze komunistyczne przeciw Armii Krajowej.

TEMAT: ŻOŁNIERZE WYKŁĘCI NA WILEŃSZCZYŹNIE 1944-1953

Przedmiot: Historia

Czas przeznaczony na realizację zagadnienia: 90 minut, dwie godziny lekcyjne.

Cele kształcenia – wymagania ogólne

Uczeń:

- dostrzega ciągłość procesów historycznych,
- wyjaśnia związki przyczynowo-skutkowe analizowanych wydarzeń,
- rozpoznaje rodzaje źródeł,
- wyszukuje, integruje i analizuje informacje z różnych źródeł,
- przedstawia argumenty uzasadniające własne stanowisko.

Cel ogólny lekcji:

Zaprezentowanie różnych form oporu żołnierzy wykłętych na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953

Cele operacyjne nauczania i cele wychowania:

na poziomie wiadomości uczeń:

- wyjaśnia znaczenie terminów: operacja „Ostra Brama”, Armia Krajowa, akcje oczyszczające, pacyfikacje terenu, akcja „legalizacji”, biuletyn informacyjny „Niepodległość”, nasłuch radiowy, bronirówki, samoobrona, praca konspiracyjna, sieć donosicieli, akcja „Rocznica”, „Rozkaz nr 10”, „Akcja X”, „zielone oddziały”,
- wymienia wydarzenia związane z datami:
 - 7 lipca 1944 roku – rozpoczęcie operacji „Ostra Brama”
 - sierpień 1944 roku- likwidacja zgrupowań oddziałów wileńsko-nowogródzkich- rozbięcie zgrupowania ppłk Kalenkiewicza
 - wrzesień 1944 r. do połowy października 1945 roku akcje oczyszczające prowadzone przez siły bezpieczeństwa
 - od jesieni 1945 r. do 1949 roku – działanie lokalnych grup konspiracyjnych i zbrojnych na północno- wschodnich kresach II RP
- zna następujące postaci i ich działalność: ” por. Antoni Burzyński „Kmicic”, por. Zygmunt Szenieliarz „Łupaszek”, ppłk Julian Kulikowski „Ryngraf”, ppłk Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz”, por. Witold Turonek „Tumry”, por. Sergiusz Zyndram-Kościalkowski „Fakira”, mjr Stanisław Heilman „Wileńczyk”, ppor. Marian Pluciński „Mścislaw”, ppor. Hieronim Piotrowski „Jur”, Edward Czeszumski „Edek”, rtm. Władysław Kitowski „Orlicz”, pchor. Jan Lisowski „Korsarz”, Jan Borysewicz „Kryśia”, mjr Antoni Olechnowicz „Podhorecki”, ppor. Jan Wiśnicz „Lew”
- rozumie sytuację polityczną na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953

na poziomie umiejętności uczeń:

- przedstawia różne formy oporu żołnierzy podziemia niepodległościowego w walce z sowietami w latach 1944–1953

- przedstawia polityczne i militarne założenia operacji „Ostra Brama”
- charakteryzuje najważniejsze działania wybranych dowódców na północno-wschodnich kresach II RP
- opisuje przykłady bohaterstwa polskich żołnierzy walczących na Wileńszczyźnie w latach 1944–1949 r.

-cele wychowania:

- kształtowanie postawy patriotycznej i moralnej w trudnej, złożonej ówczesnej rzeczywistości.

Typ lekcji:

Lekcja wprowadzająca nowy materiał z wykorzystaniem dotychczasowej wiedzy.

Metody nauczania:

Praca pod kierunkiem z wykorzystaniem mapy, źródeł historycznych, filmu i tablicy interaktywnej, burza mózgów, dyskusja, odwrócona lekcja.

Zasady nauczania:

- zasada pogłębłości, łączenia teorii z praktyką, świadomego i aktywnego uczestnictwa.

Środki dydaktyczne:

- Teksty źródłowe, komputer z dostępem do internetu, rzutnik multimedialny
- Film pt. „Ich korzenie były na Wileńszczyźnie”
- Prezentacja multimedialna opracowana przez autorów
- Multimedialny ćwiczeniowy atlas historyczny Wydawnictwo Meridian
- Witold Rawski, „Żołnierze wykłęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021
- Adam Dziurok, Marek Gołębowski, Łukasz Kamiński, Filip Musiał, „Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989”, IPN, Warszawa 2014. s. 239–240
- Roman Wróbel, „Depolonizacja Wileńszczyzny. Trzecia okupacja sowiecka 1944–1947. Szkic historyczny dla szkół”, Warszawa 2012
- Roman Wróbel, „Depolonizacja Wileńszczyzny. Trzecia okupacja sowiecka 1944–1947. Materiały dydaktyczne do lekcji historii dla szkół ponadpodstawowych”, Warszawa 2012
- Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wykłęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002
- „Żołnierze wykłęci 1943–1963”. Nr 1. Kresy w ogniu sowietów, Rzeczpospolita, 2011.

Forma pracy:

Indywidualna, grupowa i zespołowa.

Tok lekcji:

1. Czynności organizacyjne. Podanie tematu i uświadomienie celów lekcji.

2. Rekapitulacja wtórna: Przypomnienie informacji dotyczących genezy przemian politycznych na Wileńszczyźnie w 1944 roku.
3. Wprowadzenie nauczyciela, w którym prowadzący przypomina, że uczniowie mieli przed lekcją w ramach pracy domowej obejrzeć film pt. „Ich korzenie były na Wileńszczyźnie” – odwrócona lekcja.
4. Wyjaśnienie nowych pojęć.
5. Lekcja właściwa:
 1. Przedstawienie genezy i przebiegu operacji „Ostra Brama”.
 2. Uczniowie losują przydział do 4 grup 5-7 osobowych w ramach oceniania kształtującego. Jeśli jest więcej uczniów, można utworzyć podwójne grupy.
 3. Nauczyciel przydziela poszczególnym grupom zadania:

Grupa 1

Jesteście przedstawicielami władzy sowieckiej na Wileńszczyźnie w czasie trzeciej okupacji tego terenu. Przedstawcie dzieje tych wydarzeń w formie kalendarium wydarzeń oraz dokonajcie analizy zamieszczonych źródeł.

Materiały dydaktyczne: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021.

Teksty źródłowe nr 1, 2, 3 i 4 i źródło ikonograficzne nr 1, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 2

Jesteście żołnierzami wyklętymi walczącymi na Wileńszczyźnie w okresie trzeciej okupacji sowieckiej tych terenów. Przedstawcie jak wyglądało Wasze życie i działalność w formie krótkich relacji ubarwionych filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021.

Teksty źródłowe nr 5, 6 i 7 i źródła ikonograficzne nr 2, 3 i 4, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 3

Reprezentujecie żołnierzy wyklętych walczących na Wileńszczyźnie w czasie trzeciej okupacji sowieckiej. Przedstawcie dzieje swoich działań przez pryzmat dwóch dowódców Armii Krajowej, np. ppłk. Macieja Kalenkiewicza „Kotwicza” i rtm. Władysława Kitowskiego „Orlicza”. Swoje relacje możecie wzbogacić filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021

Teksty źródłowe nr 8 i 9 i źródła ikonograficzne nr 5 i 6, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

Grupa 4

Reprezentujecie żołnierzy wyklętych walczących na Wileńszczyźnie w czasie trzeciej okupacji sowieckiej. Przedstawcie dzieje swoich działań przez pryzmat dwóch dowódców Armii Krajowej np. mjr. Stanisława Heilmana „Wileńczyka” i por. Sergiusza Zyndrama-Kościalkowskiego „Fakira”. Swoje relacje możecie wzbogacić filmem, zdjęciami lub innymi źródłami.

Materiały dydaktyczne: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021 r.

Teksty źródłowe nr 10 i 11, źródła ikonograficzne nr 7, 8 i 9, istnieje możliwość korzystania ze źródeł multimedialnych.

6. Członkowie poszczególnych grup szukają informacji do swojego zadania, wykorzystując podane źródła oraz interaktywne zasoby wybranych archiwów i muzeów kryjących wiedzę na temat przemian politycznych na Wileńszczyźnie w latach 1944–1949.
7. Liderzy wszystkich trzech grup prezentują przygotowane prace na przydzielone zadanie. Korzystając z możliwości rzutnika / tablicy interaktywnej dokonują analizy:
 - interaktywnej mapy z własnymi dopiskami,
 - kierunków walk,
 - prezentacji filmów, tekstów źródłowych itp.
8. Podsumowanie i ocena pracy wszystkich grup na lekcji przez nauczyciela.
9. Rekapitulacja pierwotna. Refleksje dotyczące pracy w grupach.
10. Podanie pracy domowej dla wszystkich. Proszę wybrać jeden z podanych tematów.
Temat pracy domowej do wyboru:
 - 1). Korzystając z różnych relacji o życiu codziennym na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953 napisz list lub przygotuj plakat na ten temat.
 - 2). W oparciu o zaprezentowane źródła i własną wiedzę napisz wspomnienia uczestnika, świadka historii z okresu trzeciej okupacji sowieckiej Wileńszczyzny z lat 1944–1953, które będą podstawą scenariusza filmu o żołnierzach wyklętych.
11. Podanie pracy domowej dla chętnych.
Dokonaj analizy zamieszczonego fragmentu plakatu i odpowiedz na pytania.



Plakat Włodzimierza Zakrzewskiego zatytułowany „Olbrzym i zapluty karzeł reakcji”. Został wydrukowany w Łodzi w lutym 1945 roku przez Oddział Propagandy Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego Wojska Polskiego.

1. Jakie jest przesłanie zawarte w wyżej przedstawionym plakacie propagandowym?
2. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do elementów graficznych plakatu

.....
.....
.....

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 1, grupa 1

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 4

Doniesienia sowieckich urzędników i informatorów o postawach ludności cywilnej z Wileńszczyzny z połowy lipca 1944 roku.

11 lipca 1944 r. byłem wysłany do gminy rudzieńskiej. Ludność kategorycznie odmawia zgody na umieszczenie na sporządzanych listach mobilizacyjnych do wojska, twierdząc, że pójdzie walczyć za Polskę, że jest na listach mobilizacyjnych u polskich partyzantów. We wsi Nastańce ocalały deputat gminy rozpoczął sporządzanie list poborowych, ludność miejscowa pobiła mu okna. Ludność nie oddaje chleba i bydła („Kirpicz”).

Z waszego rozkazu od 14 lipca zwiedziłem gminy Murowana Oszmianka, Rudziszki, Grauzyszki.

Wnioskuje: w tych gminach rozporządzenia władzy sowieckiej całkowicie są blokowane przez białopolaków. Ludność ucieka do lasów, nikogo nie można zastać w domu, szczególnie w wieku poborowym („Korotki”).

Dzisiaj 16 lipca 1944 r. o godz. 7 z rana we wsi Skołandiszki i folwarku Skołandziski 80 proc. męskiej ludności poszło do lasu do polskich partyzantów („Wolkow”).

Powiesiliśmy szyld, na którym było napisane: Dudzieńszka gminna rada wykonawcza. Nie przeszło i pół godziny, jak szyld został zerwany i przechodzący rozpoczęli o niego wycierać nogi. Nazywają nas żandarmami („Iwaszczenko”).

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 2, grupa 1

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 6

W „Sprawce o diejatielnostii Armii Krajowej” z końca grudnia 1944 r. czytamy:

Klika Sosnkowskiego i dowództwo AK przygotowywali swoje kadry do powstania zbrojnego na wypadek przyjścia Armii Czerwonej na terytorium Polski. Armia Krajowa zgodnie z otrzymaną dyrektywą rządu „emigracyjnego”, miała po wejściu Armii Czerwonej do Polski wydzielić ludzi do „współpracy” z dowództwem sowieckim dla dołączenia do oddziałów partyzanckich. Najlepiej wyszkolonym oddziałom polecono pozostać w głębokim podziemiu dla dalszej pracy. Osobom wydzielonym do „współdziałania” z Armią Czerwoną postawiono zadanie – pozyskać zaufanie, tak by wszędzie posiadać swoich ludzi.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 3, grupa 1

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 9

Władze sowieckie używały drastycznych środków wobec aresztowanych żołnierzy AK. Przykładem niech będzie los czterech żołnierzy z 6. Brygady AK Okręgu Wileńskiego: J. Kozłowski „Kowal”, M. Świrski „Michał”, E. Maculewski „Leśnik” i A. Tolłoczko „Antos”, po aresztowaniu i przesłuchaniu zostało przywiezionych do rodzinnych wsi Wreczkojnie oraz Żuprany (powiat oszmiański) i publicznie powieszonych.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 4, grupa 1

Diana Maksimiuk, „Sowiecki obóz w Miednikach Królewskich”, 2021 r.

17 lipca 1944 r. wojska NKWD rozpoczęły likwidację sił AK pod Wilnem. Podjęta przez Sowieców akcja rozbrojenia objęła około 8 tys. żołnierzy podziemia. Dla wielu pierwszym miejscem ich kaźni, dla niektórych i ostatnim, był obóz w Miednikach Królewskich. (...) Krótka radość mieszkańców

Wileńszczyzny z uwolnienia się z rąk niemieckich szybko ustąpiła niedowierzaniu, rozczarowaniu, smutkowi, a przede wszystkim oburzeniu na poczynania Sowietów. Rozbrojeni bowiem żołnierze AK, wśród których znajdowało się 650 oficerów i podoficerów, w większości zostali skierowani do zorganizowanego doraźnie obozu w Miednikach, gdzie spotkały ich pierwsze represje. Ile osób tam trafiło? Według różnych źródeł od 4,4 tys. do ponad 6 tys. W świetle sowieckich dokumentów w ciągu trwającej dwa dni operacji miano rozbroić „7924 żołnierzy i oficerów, z czego 4400 zostało odstawionych” do obozu w Miednikach, gdzie ulokowani zostali „w stajniach i pod gołym niebem” (około 2,5 tys. miano zwolnić do domów). (...) Prowizoryczny obóz dla żołnierzy AK Sowieci zorganizowali latem 1944 r. na terenie zrujnowanego zamku w Miednikach Królewskich, położonych 28 km na południe od Wilna. „Kompleks” obozowy, otoczony drutem kolczastym, tworzyły „wysokie mury starego zamczyska (ponoć jeden z ulubionych zamków króla Kazimierza Jagiellończyka) z paroma drewnianymi barakami wewnątrz”, gdzie umieszczono ambulatorium, szpitalik i dowództwo. Nie było w nim stalego źródła wody, a ta, która docierała, nie wystarczała – ze studni poza obozem dostarczała ją 12–15 osadzonych (każdego dnia parokrotnie ciągnęli oni wozy z kilkoma beczkami). Poza wodą brakowało podstawowej infrastruktury sanitarnej, przede wszystkim ustępów. (...)

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 1. Żołnierze AK trzymanych przez Sowietów pod gołym niebem w obozie w Miednikach Królewskich. Ze zbiorów Muzeum Armii Krajowej Okręgu Wilno „Wiano”, grupa 1



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 2, Wileńszczyzna, rok 1944, szefostwo S. Wileńskiej Brygady AK w marszu. Pierwszy z lewej jej dowódca Zygmunt Szendzielarz „Lupaszka”, już wkrótce jeden z żołnierzy wyklętych (Mikołaj Sprudin/Fundacja Ośrodka KARTA) grupa 2



Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 5, grupa 2

W: „Wyzwolenie, czyli drugie zniewolenie. Sowiecki wymiar sprawiedliwości wobec AK na Wileńszczyźnie”, „Kurier Wileński” 16 maja 2020 r., s. 2

Walka przeciw zniewoleniu

(...) Polskie oddziały AK, które wyrwały się z okrażenia w lipcu 1944 r. w Puszczy Rudnickiej, były ścigane przez sowieckie oddziały NKWD. Jeden z nich w lutym 1945 r., pod dowództwem Mikucia Włodzimierza „Jaremy”, napotkał w okolicach Onzadowa oddział sowiecki udający własowców. Faktycznie był to oddział NKWD do zadań specjalnych sprowadzony z Moskwy, liczący 80 żołnierzy i oficerów sowieckich pod dowództwem mjr. Wiktorowa.

W trakcie rozmów dowództwo polskiego oddziału zostało podstępnie aresztowane, a polski oddział zaatakowany niespodziewanie w nocy 23 lutego 1945 r. we wsi Ławże i całkowicie rozbity – zginęło ok. 60 polskich partyzantów i ludność całej wsi Ławże. Ten sam oddział sowiecki, podszywający się pod własowców, w podobny sposób w lutym 1945 r. w miejscowości Okolica w rejonie Solecznik

rozbił oddział pod dowództwem Czesława Stankiewicza „Komara”, zabijając ok. 20 polskich żołnierzy i cztery osoby cywilne, które udzieliły im schronienia. (...)

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 3. Zdjęcie z kwietnia 1945 roku wykonane w lokalu legalizacji przy ul. Ogińskiego 8 w Wilnie. Romuald Warakowski „Hilary” przy wykreślaniu pieczęci. Część podrabianych pieczęci była rysowana odręcznie. Tylko te najpopularniejsze, najrzadziej zmieniane, były wykonywane w kauczuku. W głębi Zdzisław Pleskaczewski „Zbyszek” przy retuszu kliszy, grupa 2



W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 64

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 6, grupa 2

W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 46

(...) Już 20 lipca (1944 r.) odbyła się narada ocalałych przywódców wileńskiej części Polskiego Państwa Podziemnego. Uzgodniono następujące punkty planu działania: kontynuować opór w granicach możliwości, otoczyć szczególną opieką działalność legalizacji i prowadzenie nasłuchu, wydawać – oprócz organu Komendy Okręgu „Niepodległość” – biuletyn informacyjny oraz traktować podporządkowanie się PKWN w Lublinie jako zdradę sprawy Wilna. Te wytyczne stały się podstawą późniejszej działalności. Jednak najważniejszym zadaniem stało się ratowanie ludzi przed aresztowa-

niem. Czyniono to głównie poprzez działalność legalizacji, komórki zajmujące się wyrobieniem fałszywych dokumentów. (...) Komenda Okręgu ustaliła także zasady działania partyzantki. Oddział „Wisińca” pod komendą kpt. Banasikowskiego zająć się miał ochroną ludności na Oszmiańszczyźnie, w południowej części województwa wileńskiego. Jego zadaniem była ochrona wsi przed prześladowaniami ze strony aparatu administracyjnego okupanta i opieka nad uciekinierami, szukającymi w lesie schronienia przed poborem do Armii Czerwonej czy terrorem NKWD.

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 4. Msza św. w III batalionie 77. pp. AK, zima 1944 roku ze zbiorów SPP w Londynie, grupa 2



W: „Żołnierze wyklęci 1943–1963. Nr 1. „Kresy w ogniu Sowietów”, Rzeczpospolita, 2011

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 7, grupa 2

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021 r., s. 11

Niekorzystnie na zaistniałą sytuację wpłynął pobór do Armii Czerwonej, który zmusił wielu młodych ludzi do ukrywania się. We wrześniu 1944 r. do sowieckiego wojska zgłosiło się ok. 20% objętych poborem. Z tej ukrywającej się młodzieży powstawały coraz to nowe oddziały. Determinację młodych ludzi potęgowały informacje o coraz to brutalniejszym zachowaniu się nieprzyjaciela. Wystarczyło, że na kogoś padło podejrzenie o przynależność do konspiracji czy też uchylanie się od służby w wojsku, natychmiast go aresztowano, a w wielu wypadkach rozstrzelano od razu na miejscu. Meldunki podziemia polskiego często informowały o represjach wobec polskiej młodzieży. Np., że na szosie Mejszagoła–Wilno rozstrzelano ok. 20 mężczyzn, mimo że twierdzili, że zamierzają się stawić przed komisją poborową armii Berlinga. Z kolei na Oszmiańszczyźnie rozstrzelano ponad 150.

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 8, grupa 3

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 12

Z zapisków rtm. Władysława Kitowskiego „Orlicza”:

Do chwili zamrznięcia błot nie było jeszcze tak źle. Miałem kontakt z resztą konspiracji w Wołożynie. Stąd dostawałem informacje o ruchu wojsk sowieckich, przeznaczonych do oczyszczania terenu. W wypadku zagrożenia kryłem się skutecznie wśród błot. Z biegiem czasu i zbliżania się zimy sytuacja stawała się coraz gorsza. Bolszewicy rzucają przeciwko nam silnie uzbrojone bataliony, wzmocnione artylerią na płozach. Kukurużniki sowieckie wciąż nas ścigają, nie dając chwili wytchnienia. Robię codziennie duże przeskoki, a ciągnięta na końcu kolumny jodła zamiata nasze ślady. Zapadnięcie zmroku jest dla nas wytchnieniem. Bywają okresy, że po dwanaście dni nikt z nas nie zachodzi do żadnej chałupy. Mam kłopoty z rannymi i chorymi. Dzień w dzień walki z osaczającymi nas oddziałami bolszewickimi wyczerpują siły fizyczne. Przy bardzo czułym i silnym ubezpieczeniu obchodziliśmy uroczyste wigilię Bożego Narodzenia w majątku Stefaniszki, zorganizowaną przez łączniczkę „Margaretę”, która z narażeniem życia przywoziła z Wilna księdza kapelana z opłatkami oraz dużo prezencików wraz z listami od rodzin i przyjaciół partyzantów. Staczając liczne potyczki w ciężkich warunkach, żywiliśmy się przeważnie kawalkami zmarzniętego mięsa, odmrażanego we własnych ustach. Silne mrozy dochodzące do -30°C powiększały problemy nie do rozwiązania. O rozpalaniu ognisk nie było mowy. Spaliśmy na saniach.

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 5. Pplk Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz”. Po rozbrojeniu oddziałów AK pod Wilnem mianowany p.o. komendantem Okręgu Nowogródek, grupa 3



W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 72

Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 9. Pierwsza walka „Kotwicza” z obławą NKWD w lipcu 1944 roku w Puszczy Rudnickiej, grupa 3

W: „Żołnierze wyklęci 1943–1963”. Nr 1. „Kresy w ogniu Sowietów”, Rzeczpospolita, 2011, 19

(...) Na skraju puszczy dochodzi do starcia. Rozkaz sowiecki musi być wykonany: rozbroić i zniszczyć. Gdy oddziały wypoczywają i zda się, że są już u siebie (...), pojawia się zwarta sowiecka tyraliera. Po prostu nadchodzi, nie skacze, nie kryje się, lecz lezie. W parcianych saperkach nawet w leśnym podszyciu nie słychać ich. Milczące manekiny. Wszyscy z nastawionymi pepesami. Istriebitiele. Akowcy padają na jeża do nich. Jest już z nimi Kotwicz. Nadjeżdża w ostatniej niemal chwili na zdobyczej amfibii w maskujące łaty – z Afrika (K) orps. Na polnej drodze unosi się tuman kurz, za nią osłonowy szwadron konnicy „Kotwicza”. Jest bez ręki, w połowce jakby za dużej, wymizerowany, prawie niesamowity. (...) Spłoszone oddziały leżą frontem do nadchodzących, wśród leśnych mchów, w obronnym pogotowiu. Odruchowo, linią, nikt niczego nie formował. To już czysta samoobrona. Zza drzew zbliżają się gęstą tyralierą spłowiełe drelichy Krasnej Armii. Idą. Cisza jest przerażająca, nawet ptaków nie słychać. Nie pada ani jeden przedwczesny strzał. Ale nie ma też dwuznaczności: życie za życie.

I wtedy, gdy są już tak blisko i tak dobrze widoczni, wtedy ze środka oddziałów, z traw leśnych, paproci, podnosi się bezręka postać w połowce, jakby w zwolnionym tempie i bez pośpiechu pada spokojna komenda: ognia – skokami naprzód. Zrywa się jeden przeciągły grzmot i poświst, urywa się jakby na wyliczonej ilości naboju i już bez komendy, w rytmie, jak najwspanialsze wojsko, skok i salwa, skok i seria. (...) Znikają spłowiełe widma, nie ma żadnego zamieszania, nie ma już strzelaniny. Armię Krajową wchłania jeszcze raz ochronna puszcza. Tymczasowe odroczenie wyroku, dla niewielu ocalenie. (...)

Ze wspomnień Mieczysława Nawrockiego, „Szlakiem Narbutta”, „Biuletyn Okręgu Nowogródzkiego Armii Krajowej”, nr 7/1993, s. 9–10

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 6. Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz” podczas operacji „Ostra Brama” (1944), grupa 3



Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 7. Mjr Stanisław Heilman „Wileńczyk”. Komendant Okręgu Wileńskiego od stycznia do marca 1945 roku, grupa 4



W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 52

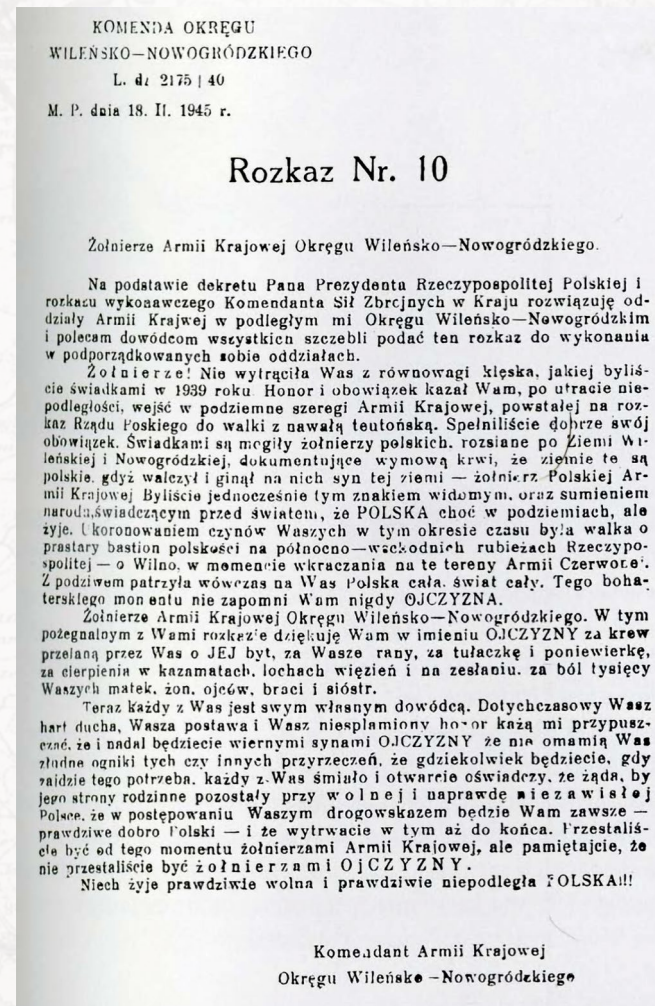
Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 10, grupa 4

W: Kazimierz Krajewski, Janusz Kurtyka, Tomasz Łabuszewski, Piotr Niwiński, Jacek Pawłowicz, Grzegorz Wąsowski, Jerzy Węgierski, Leszek Żebrowski, „Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku”, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN Liga Republikańska, Warszawa 2002, s. 50, 52

(...) Nowym Komendantem (Okręgu) został mjr Stanisław Heilman „Wileńczyk”. Stał on przed wielkim dylematem, 8 lutego 1945 r. dotarł bowiem do Wilna dekret Prezydenta RP, odnoszący się do rozkazu Komendanta Głównego AK o rozwiązaniu organizacji. Dekret – ogłoszony przez radio – był pierwszym sygnałem o zmienionej sytuacji Okręgu, do tej chwili nie udało się bowiem nawiązać bezpośredniego kontaktu z KG i z Rządem Polskim na Uchodźstwie. Rozkazy były więc spóźnione bądź nie docierały w ogóle. O sytuacji politycznej sztab dowiadywał się z oficjalnej prasy i nadsłuchów radiowych. Także z nadsłuchu dowiedziano się o nowej sytuacji. W związku z tym Komendant Okręgu mjr „Wileńczyk” wydał 18 lutego „Rozkaz nr 10”, dotyczący rozwiązania AK. Wydrukowano go w 120 egzemplarzach i rozesłano w głąb struktur organizacyjnych poprzez odbudowaną tyl-

ko częściowo sieć łączności. Rozkaz ten był tylko formalnością. Nie poszły za nim żadne konkretne wytyczne – zachowano istniejące struktury. Sztab Komendy uznał, że w obliczu zbliżającej się konieczności opuszczenia Wileńszczyzny łatwiej i bezpieczniej będzie ewakuować zwartą organizację niż pozwolić ludziom wyjeżdżać na własną rękę. (...)

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 8. Rozkaz nr 10 mjr. Stanisława Heilmana „Wileńczyka” z 18 lutego 1945 roku o rozwiązaniu AK na Wileńszczyźnie, grupa 4



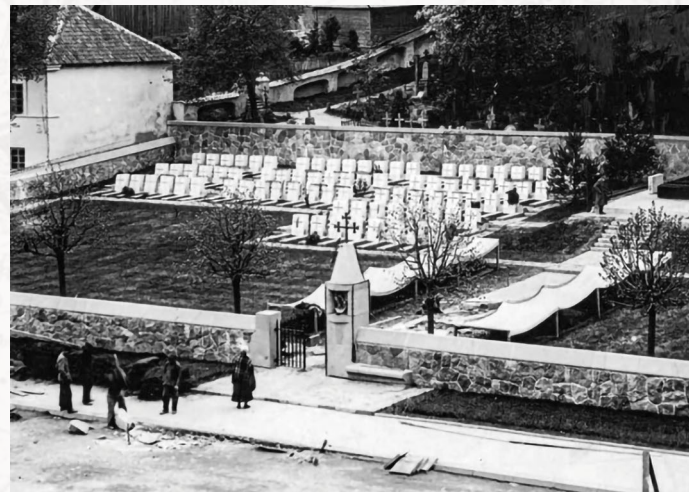
Materiały dydaktyczne: Tekst źródłowy nr 11, grupa 4

W: Witold Rawski, „Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie w latach 1944–1953”, Warszawa – Wilno 2021, s. 15

O działalności swojego oddziału tak pisał Zyndram-Kościalkowski „Fakir”: 25-01-1945, jest nas trzydziestu. (...) Nad każdym trzeba czuć, wszystko trzeba osobiście dopatrzeć. Styczność z żołnierzami nie jest rozkoszą. Brak dyscypliny – o której, wraz z brakiem wychowania, nie mają pojęcia – każe mi ustosunkować się do nich ostro. Jakże trudno z chłopca – od bata i krowy – zrobić żołnierza, ale innego wyjścia nie ma (...). Jadę do sąsiednich wiosek w zagrożonych kierunkach. Staram się w czas wycofać, żeby nie być zmuszonym do walki przed wieczorem. Gdyby ludzie byli silniejsi, gdyby duch patriotyczny był silniejszy. Niestety, idą jedynie w celu uchronienia się przed łapankami. Przeobrazić tępego, obojętnego chłopca z egoizmu – trudne zadanie. Dziś, dnia 3-02-1945, przestreliwaliśmy karabiny maszynowe. Przed odmarszem I Drużyna Szturmowa kpr. „Beka” śpiewała. Chłopcy, jak mi się zdaje, dobrani. Przy pierwszej okazji zobaczymy.

Tak ostatnią bitwę „Fakira” opisała w swojej relacji Wanda Kiałka: W ten dzień przyszedłem do oddziału, żeby odwiedzić mego brata „Kaktusa”. W czasie mego pobytu padły pierwsze strzały, bolszewicy zajęli stanowisko w stodole z obstrzałem na domy, w których stacjonował oddział. Byli zabici i ranni. Przeważnie rozrywani kulami. „Fakir” otrzymał dwa strzały, jeden obok drugiego, w pierś. Stracił przytomność. W apteczce, którą mi dano, był mały bandażyk i fiolka z rywanolem. Przy pomocy gospodyni opatrzyłam rany. Wycofaliśmy się, gdyż bolszewicy zaczęli strzelać czerwonymi rakietami. Raz tylko Komendant odzyskał w drodze przytomność.– Do Kiemieliszek – wyszeptał i znów stracił przytomność. Zmarł, kiedy dojechalśmy do pierwszego po ucieczce przystanku. Była ciemna, zimna lutowa noc. Nad ranem stanęliśmy przed Sużanami nad Jeziorem Dubińskim. Pożegnaliśmy Komendanta i „Dana”, który także zmarł, ciężko ranny w brzuch. Gospodarz obiecał pochować, a na razie schował trumny w sianie, a my szybko musieliśmy zmienić miejsce postoju, gdyż od Sużan szła oblawa.

Materiały dydaktyczne: Źródło ikonograficzne nr 9. Na Rossie, w kwaterze wojskowej, spoczywa tylko jeden żołnierz wyklęty – Sergiusz Kościalkowski „Fakir”. Zdjęcie pochodzi z roku 1936, fot. NAC, grupa 3



Dla nauczyciela:

Proponowana odpowiedź z analizy plakatu.

1. Plakat w sposób propagandowy przedstawia żołnierza Ludowego Wojska Polskiego i złośliwego, plującego karzelka, który miał symbolizować Armię Krajową
Uzasadnienie:
 - 1) Plakat przedstawiał biegnącego z bronią gotową do strzału żołnierza Ludowego Wojska Polskiego i opluwającego go karzelka z zawieszoną na szyi tabliczką z napisem „AK”
 - 2) Plakat ten stanowił element kampanii propagandowej skierowanej przez władze komunistyczne przeciw Armii Krajowej.

Test sprawdzający dla ucznia do tematu lekcji: Żołnierze wyklęci na Wileńszczyźnie 1944–1953

Wybierz prawidłową odpowiedź:

1. W którym roku rozpoczęła się trzecia sowiecka okupacja Wileńszczyzny?
 w 1943 roku
 w 1944 roku
 w 1945 roku
2. Czym zakończył się pierwszy etap likwidacji podziemia akowskiego na kresach północno-wschodnich Wileńszczyzny?
 etap ten zakończyła akcja „legalizacji” podjęta przez organa bezpieczeństwa Litewskiej SRR
 etap ten zakończył się w końcu sierpnia 1944 roku rozbiem zgrupowania ppłk Kalenkiewicza „Kotwicz”
 etap ten zakończył działanie lokalnych grup konspiracyjnych i zbrojnych dowodzonych przez ludzi, którzy zdecydowali się prowadzić walkę do końca
3. Komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ/AK w latach 1941–1944. Aresztowany przez Sowieców po zdobyciu Wilna w ramach operacji „Ostra Brama”. Był więziony m.in. w obozie w Giazowcu, skąd zbiegł i powrócił do Polski. Był to:
 Michał Tadeusz Tokarzewski-Karaszewicz, ps. „Doktor”
 Aleksander Krzyżanowski, ps. „Wilk”
 Stefan Rowecki, ps. „Grot”
4. Który z oficerów Armii Krajowej był cichociemnym i dowódcą partyzanckim w Okręgu Nowogródek na Wileńszczyźnie?
 Maciej Kalenkiewicz, ps. „Kotwicz”
 Hieronim Piotrowski, ps. „Jur”
 Witold Turonek, ps. „Tumry”
5. Według meldunków sowieckich do niewoli sowieckiej trafiło ok. 6 tys. polskich żołnierzy, a 650 z nich to oficerowie i podoficerowie. Gdzie zostali zesłani po zdradzieckim aresztowaniu przez Sowieców w okolicach Wilna w czerwcu 1944 roku żołnierze Armii Krajowej?
 do Kazachstanu
 do Workuty
 do Kaługi
6. Kukurużniki sowieckie, które ściagały żołnierzy Armii Krajowej m.in. w Puszczy Rudnickiej w sierpniu 1944 roku to były:
 oddziały NKWD
 lekkie sowieckie czołgi
 samoloty sowieckie
7. 21 sierpnia 1944 roku oddziały NKWD uderzyły pod Surkontami koło Lidy na oddział Armii Krajowej. Po stronie polskiej zginęło 36 żołnierzy i oficerów. Który z polskich dowódców AK zginął w tej bitwie?
 rtm. Władysław Kitowski, ps. „Orlicz”
 ppor. Hieronim Piotrowski, ps. „Jur”
 mjr Maciej Kalenkiewicz, ps. „Kotwicz”
8. Czego dotyczyła akcja „Rocznica”, w ramach której 17 września 1944 roku oddział AK spalił 9 mostów w gminie Ejszyski?
 piątej rocznicy agresji ZSRS na Polskę
 rocznicy operacji „Ostra Brama”
 rocznicy urodzin Józefa Piłsudskiego
9. Kto był dowódcą 5. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej od sierpnia 1943 aż do rozwiązania oddziału 22 lipca 1944 roku?
 ppor. Antoni Burzyński, ps. „Kmicic”
 mjr. Zygmunt Szendzielarz, ps. „Łupaszko”
 ppłk Aleksander Krzyżanowski, ps. „Wilk”
10. Jak nazywał się organ prasowy Komendy Okręgu Wileńskiego w 1944 roku?
 „Biuletyn Informacyjny”
 „Niepodległość”
 „Narodowe Siły Zbrojne”
11. Aby zwiększyć bezpieczeństwo oddziałów Armii Krajowej na Wileńszczyźnie, komendant ppłk Kulikowski „Ryngraf” pod koniec listopada 1944 roku dokonał reorganizacji tych oddziałów. Powstały cztery nowe oddziały partyzanckie. Jak nazywano odtąd te oddziały?
 Oddziały Taktyczne Ziemi Wileńskiej
 Oddziały Samoobrony Ziemi Wileńskiej
 Oddziały Bojowe Ziemi Wileńskiej

12. Gdzie doszło do akcji oddziału Edwarda Czeszumskiego „Edka”, który w grudniu 1944 roku uwolnił około 200 osób przeznaczonych do wywózki w głąb ZSRS?

- miasteczko Ejszyszki
- wieś Raubiszki
- wieś Popiszki

13. Kiedy doszło do aresztowania przez NKWD komendanta Okręgu, ppłk. Juliana Kulikowskiego „Ryngrafa”?

- 19 stycznia 1945 roku
- 8 stycznia 1945 roku
- 25 stycznia 1945 roku

14. Jak nazywał się nowy komendant Armii Krajowej, który 18 lutego 1945 roku wydał „Rozkaz nr 10”, o rozwiązaniu Armii Krajowej na Wileńszczyźnie?

- mjr Stanisław Heilman „Wileńczyk”
- ppłk Julian Kulikowski „Ryngraf”
- rtm. Władysław Kitowski „Orlicz”

15. Najważniejszym zadaniem po rozwiązaniu AK w 1945 roku było pomaganie ukrywającym się żołnierzom w przetrwaniu tej nowej sytuacji. Czyniono to głównie poprzez działalność „legalizacji” – komórki zajmującej się wyrabianiem fałszywych dokumentów. Jakiego typu niebezpieczeństwa można było uniknąć dzięki tym fałszywym dokumentom?

- przymusowego wyjazdu na ziemię polskie
- poboru do Armii Czerwonej
- odstawiania obowiązkowych kontyngentów dla Niemców

16. Sielsowiet był/była to...

- jednostka administracyjno-terytorialna w niektórych państwach byłego ZSRS
- punkt kontroli granicznej na terenach przygranicznych do ZSRS
- organ prasowy NKWD wydawany w ZSRS i krajach satelickich

17. Z jakiej organizacji pochodzili żołnierze Armii Krajowej rozbici przez oddział NKWD w Wielki Piątek 1947 roku na Wileńszczyźnie?

- Centralny Sztab Ruchu Partyzanckiego
- Związek Wolnych Polaków
- Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego

18. Jak nazywały się prowokacyjne grupy złożone z żołnierzy NKWD, udające dezertersów z Armii Czerwonej lub żołnierzy ROA gen. Własowa służące do walki z polską partyzantką?

- Czerwone oddziały
- Bojowe oddziały
- Zielone oddziały

19. Jak nazywała się szeroko zakrojona akcja przeciw Wileńskiemu Okręgowi Armii Krajowej przeprowadzona przez Urząd Bezpieczeństwa w 1948 roku? Jej skutkiem było rozbięcie Okręgu Wileńskiego i aresztowanie ponad 6000 osób.

- Operacja „Ostra Brama”
- Akcja X
- Akcja „Burza”

20. Który z żołnierzy wyklętych został jako jedyny pochowany na Rossie w Wilnie?

- Antoni Olechnowicz, ps. „Pohorecki”
- Władysław Kitowski, ps. „Orlicz”
- Sergiusz Zyndram-Kościąkowski, ps. „Fakir”



Towarzystwo
Projektów
Edukacyjnych

więcej dowiesz się na:

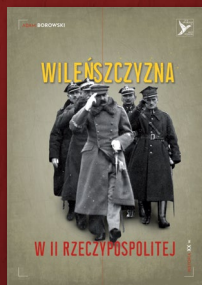
www.tpe.org.pl



znajdziesz nas także:



W serii Edukacja Multimedialna:



MACIERZ SZKOLNA
STOWARZYSZENIE NAUCZYCIELI SZKÓŁ POLSKICH NA LITWIE



Projekt finansowany ze środków
Kancelarii Prezesa Rady Ministrów
w ramach zadania publicznego dotyczącego pomocy Polonii
i Polakom za granicą.

ISBN 978-83-66376-56-4